

Національна академія наук України
Інститут історії України
Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Академія митної служби України

Шоста міжнародна наукова школа-семінар

ІСТОРІЯ ТОРГІВЛІ, ПОДАТКІВ ТА МИТА

11–12 жовтня 2012 р.
Дніпропетровськ

Тези доповідей

Київ
2012

ОРГКОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ

Головуючі:

Сорока Л. С.

д. т. н., проф., ректор Академії митної служби України (далі – АМСУ);
Смолій В. А., д. і. н., академік НАН України, директор Інституту історії України
Національної Академії Наук України;

Заступники головуєчого:

Дячок О. О., к. і. н., доц., доцент кафедри теорії та історії держави і права, АМСУ;
Блануца А. В., к. і. н., ст.н.с. відділу історії України середніх віків та раннього нового
часу Інституту історії України НАН України;
Колесников К. М., к. і. н., доц., завідувач кафедри теорії та історії держави і права,
АМСУ;

Члени оргкомітету:

Петруня Ю. Є., д. е. н., проф., перший проректор – проректор з науково- педагогічної
роботи та інноваційної діяльності, АМСУ;
Ченцов В. В., д. і. н., проф., професор кафедри державної служби та митної справи,
АМСУ;
Морозов О. В., к. і. н., доц., доцент кафедри теорії та історії держави і права, АМСУ;
Архирейський Д. В., к. і. н., доц., доцент кафедри філософії та соціально-політичних
дисциплін, АМСУ;
Шевченко В. В., к. і. н., ст.н.с., Інститут історії України НАН України.

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту історії України НАН України
(протокол № 7 від 26.06.2012 р.)*

*Рекомендовано до друку вченою радою Академії митної служби України
(протокол № 2 від 01.10.2012 р.)*

РЕДКОЛЕГІЯ ЗБІРНИКА

Смолій В.А. (відповідальний редактор)
Дячок О. О. (наукова редакція, упорядкування, оригінал-макет), Блануца А. В., Шевченко В. В.

ISBN 978-966-02-6559-2

© Інститут історії України НАН України, 2012
© Академія митної служби України, 2012

ЗМІСТ

Дячок О. О. Підсумки та перспективи проведення Міжнародної наукової школи-семінару “Історія торгівлі, податків та мита”	5
Колесников К. М. Міський гарнізон Херсонеса: імперський військовий контингент чи народне ополчення? Питання міжнародно-правового статусу міста в IV–V ст.	6
Виноградов Г. М. Роль трансєвропейського торговельного “Великого бурштинового шляху” в римсько-варварському дипломатично-військовому співробітництві	8
Оленченко О. В. Князівська верства у зовнішньоторгівельних зносинах Київської Русі IX–X ст. (до історіографії питання)	10
Алексаха А. Г. Особливості товарообміну в доіндустріальних суспільствах на прикладі Англії XIV–XVIII століть	12
Блануца А. В. “Акти Волинського воєводства” як джерело з економічної історії Волині кінця XV–XVI століття	13
Жеребцова Л. Ю. Митна реформа королеви Бони у Великому князівстві Литовському	16
Борисенко С. С. Виникнення та розвиток торгівлі на території сучасної Дніпропетровської області	17
Фрадинський О. А. Кабачкі доходи Московської держави у XVII столітті	19
Балковая В. Г. Сопутствующие таможенные сборы в организации таможенного дела Российской империи XVIII в.	20
Корнацький І. А., Кругліков А. М. Нові сторінки з історії Бахмутської прикордонної митниці XVIII ст.	22
Головко Ю. І. Матеріали фонду “Зносини Росії з Туреччиною” Архіву зовнішньої політики Російської імперії (м. Москва) як джерело з історії чорноморської торгівлі останньої чверті XVIII ст.	24
Rutkowski M. Granica celna i handel zagraniczny Królestwa Polskiego po Powstaniu Listopadowym (od roku 1831)	26
Проскурина М. Г. Развитие института ответственности за таможенные правонарушения в первой половине XIX в.	27
Морозов О. В. Військові кораблі в номенклатурі зовнішньої торгівлі Російської імперії першої половини XIX ст.	29
Кирієнко О. Ю. Цензурні функції митниці у Російській імперії (XIX – поч. XX ст.)	31
Шевченко В. В. Зародження банкірського підприємництва у Російській імперії	32
Журавлѐв А. А. Награждение медалями и орденами лиц купеческого сословия в Российской империи в XIX – начале XX столетия	34
Михайлов А. А., Райконен Е. Е. Руководство таможенного ведомства России во второй половине XIX – начале XX в.	35

Дейнеко С. М. Чайний контролер – митник або податківець? (На прикладі Харківської митниці)	37
Сєрова К. Д. Торгові підприємці Криму у другій половині XIX – на початку XX ст.	39
Новікова О. А. Гільдійські списки як джерело з історії купецтва м. Олександрівська Катеринославської губернії (друга половина XIX – початок XX ст.)	41
Скиданова А. В. Формування та розвиток споживчих кооперативів у Харківській губернії (1866–1917)	42
Гребенюк О. І. До історії торговельної угоди України з Центральними державами навесні 1918 року	44
Гай-Нижник П. П. “Алкогольні” податки за часів УНР та Української Держави (1918 р.)	45
Архірейський Д. В. Радянські митники доби “воєнного комунізму” у боротьбі з контрабандою	47
Олійник М. П. Контрабанда на Поділлі в роки непу	49
Поліщук О. В. Матеріальне заохочення затримувачів як форма боротьби з контрабандою в Криму у 1920-ті рр.	51
Скубій І. В. Комітети ринкових торгівців в управлінні торгівлею в роки непу (на прикладі Харкова)	53
Русенко С. Я. Державне забезпечення Польщею свого східного кордону	55
Ольхін А. Б. Розвиток торговельної мережі в Донбасі у 1929–1940 рр.	56
Ченцов В. В. До 60-річчя Всесвітньої митної організації. Етапи розвитку та сьогодення	58
Войтов С. Г. До питання розвитку системи митно-тарифного регулювання періоду незалежності	60
Омелько М. А. Стан та завдання обліку податкових зобов’язань сучасних підприємств	62
Глухий О. В. Мовознавчі параметри понятійного апарату податкового права України	64
Макаренков О. Л. Окремі напрями утвердження відкритого суспільства засобами податкового права	66

ПІДСУМКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРОВЕДЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ ШКОЛИ-СЕМІНАРУ “ІСТОРІЯ ТОРГІВЛІ, ПОДАТКІВ ТА МИТА”

Дячок Олег Олександрович
Академія митної служби України

Щорічна Міжнародна наукова школа-семинар “Історія торгівлі, податків та мита” проводиться в Академії митної служби України з 2007 р. За цей час, враховуючи, що багато осіб були учасниками кількох зустрічей, надійшли заявки від 111 дослідників з України (21 місто), Польщі (4 міста), Росії (8 міст), США (1 місто), Німеччини (1 місто), які представляли 65 навчальних закладів, наукових і культурних установ, органів державної влади, та однієї міжнародної організації. Серед учасників п’яти проведених шкіл-семинарів абсолютну більшість становили учені з науковим ступенем доктора й кандидата наук: від 62,2 % у 2009 р. до 86,7 % у 2010 р. Осіб, які мало вчене звання професора, доцента і старшого наукового співробітника, було від 37,8 % у 2009 р. до 63,3 % у 2010 р. Інтерес до усіх наукових заходів виявили не лише історики, а й юристи та економісти, що цілком зрозуміло з огляду на тематику наукового заходу. Ще однією помітною рисою школи-семинару є участь у ній тих, хто починає свій науковий шлях: аспірантів, здобувачів, курсантів і студентів.

Кількість учасників у 35–45 видається цілком прийнятною для того, щоб вислухати доповіді та обговорити їх. Проте, враховуючи те, що історія торгівлі, митної та податкової служб привертає інтерес представників різних наукових дисциплін, варто ширше залучати до роботи економістів і фахівців з державного управління, які досліджують історичні аспекти, істориків права. Перспективною може бути співпраця з географами, зокрема, зі створення карт, атласів історії митної діяльності, тим більше, що організатори вже мають досвід спільної роботи над колективними монографіями. Міждисциплінарний характер заходу сприятиме як взаємозбагаченню учасників школи-семинару, так і подоланню тих бар’єрів, що існують між представниками різних наукових дисциплін.

Важливим є розширення географії учасників. Загальновідомо, що історичні процеси на західноукраїнських землях мали свої особливості. Але, попри наявність потужних наукових центрів, представництво на школі-семинарі науковців з цієї частини держави поки що було досить незначним. З огляду на тривале перебування разом з українськими землями білоруських та литовських в складі тих самих державних утворень, слід докласти зусиль для

залучення до співпраці дослідників з Білорусі та Литви. Так само бажано бачити серед учасників школи-семінару науковців з Молдови та Румунії, адже торгові зв'язки цих країн з нашою були дуже тісними. Окрім того, частина українських земель свого часу входила до вказаних держав. І, безперечно, слід продовжувати і розширювати співробітництво з дослідниками з Російської митної академії та її філіалів, початок якому був покладений участю в школі-семінарі 2011 р. двох завідувачів кафедрами з Владивостока.

Що стосується тематичної спрямованості доповідей, у перспективі варто було б посилити джерелознавчу та історіографічну складову, обговорити питання публікації джерел. До інших напрямів, які не були представлені або були мало представлені на школі-семінарі, належать історичні персоналії, історія повсякденності, кліометрика, історія ідей.

МІСЬКИЙ ГАРНІЗОН ХЕРСОНЕСА: ІМПЕРСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ КОНТИНГЕНТ ЧИ НАРОДНЕ ОПОЛЧЕННЯ? ПИТАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ МІСТА В ІV–V СТ.

Колесников Костянтин Миколайович
Академія митної служби України

Наявність власних збройних сил та / або іноземна військова присутність на території країни завжди визначали міжнародний статус будь-якого політико-правового утворення давнини і сьогодення. Тому не дивно, що в історіографії останніх десятиліть вирішення питання, чиї війська – римські або місцеві – пов'язуються з військовою організацією пізньоантичного Херсонеса, стало вкрай важливим для з'ясування міжнародно-правового статусу цього міста в IV–V ст. Чим був Херсонес у цей час – дрібним вільним містом на околицях ойкумени або провінційним містом найпотужнішої в світі Імперії? Для нас, як дослідників торговельно-митних відносин, це питання набуває додаткової ваги, оскільки, відповідно до напису Зинона (СГНІОР, № 7), бійці міського гарнізону – “віддані балістарії” – мали в структурі свого управління (вікаріату) митницю (практий), тобто були задіяні в стягуванні митних зборів.

До початку 1990-х рр. у вітчизняній історіографії проблема міжнародно-правового статусу Херсонеса Таврійського та римської

військової присутності не викликала особливих запитань: провідні фахівці не сумнівалися в факті постійного чи періодичного перебування римських військ у місті, а самого міста після III ст. – в складі Римської імперії; ймовірності збереження Херсонесом формальної незалежності, елевтерії, великого значення не надавалося (А. Л. Якобсон, Л. Славін, В. І. Кадеєв, С. Ю. Саприкін). У 1990-х рр. В. М. Зубар висловив сумніви в справедливості цих уже традиційних поглядів. Спираючись на факт відсутності великої кількості латинських написів (крім офіційних) та археологічні дані про перебудову цитаделі, в якій протягом II – середини III ст. розташовувався римський гарнізон, а також на повідомлення Константина Багрянородного про самостійні дії херсонеських властей на підтримку Риму та привілеї, надані імператорами херсонеситам за це, дослідник сформулював два основні висновки. По-перше, наділений елевтерією пізньоантичний Херсонес зберіг особливі відносини з Римом і залишився за межами його кордонів. По-друге, в місті діяв власний гарнізон, створений за зразком малого “післядіоклетіанівського” легіону, на озброєнні якого перебували балісти та онагри. У середині 1990-х рр. К. Цукерман піддав концепцію В. М. Зубаря жорсткій критиці, довівши, що, відповідно до нового прочитання давно відомих латинських написів (IOSPE, I 2, 572, 656, 662; ЛНХТ, № 53), наприкінці III – на початку IV ст. в Херсонесі було розквартировано обмежений контингент (вексиліацію) римських регулярних військ. На початку 2000-х рр. В. М. Зубар визнав декілька своїх помилок, прийнявши, що на межі III–IV ст. легіонери разом із херсонеситами брали участь у боспорській війні. Проте, основний зміст своєї концепції він залишив незмінним: херсонеська залога – це міська міліція, Херсонес залишався за межами імперських кордонів до часів Юстиніана.

Залишивши осторонь усю аргументацію, хотлося би зазначити, що, по-перше, підстав для сумнівів у римській військовій присутності в Херсонесі на межі III–IV ст. вже не має (IOSPE I 2, 572, 662, ЛНХТ, № 53, напис 1995 р.). По-друге, відповідь на питання, ким були балістарії пізньоантичного Херсонеса – міською іррегулярною міліцією або римською регулярною частиною, не може бути однозначною. Справедливими можуть виявитися обидва варіанти. З одного боку, важко припустити, щоб у Херсонеса, який існував в умовах перманентної варварської або боспорської загрози, не було власного війська; так само важко уявити, щоб це військо не допомогло римській вексиліції у війні проти Боспору – традиційного херсонеського конкурента у Криму. Наявні епіграфічні пам’ятки, що згадують балістаріїв, не наводять назву частини, з якої могла бути виведена їх вексиліація (К. Цукерман припускає, що це були польові (“світські” або комітатські)

легіони balistarii Dafnenses або balistarii iuniores, які перебували в оперативному підпорядкуванні військового магістра Фракії (ND, Or., VIII, 46–47). Нарешті, по-третє, міжнародно-правовий статус Херсонеса в IV–V ст. необхідно визначити як своєрідну модель поєднання міської елевтерії (яку імператори не скасовували, а, якщо вірити DAI, навпаки підтверджували) та досить щільної залежності міста у військовій та фінансовій сферах від імперських властей. Статусом “свободи” нерідко наділялися міста у внутрішніх районах імперії, проте географічна відособленість Херсонеса надає його випадку певної пікантності, присмаку незалежності.

Умовні скорочення:

IOSPEI 2	Inscriptiones Antiquae Orae Septentrionales Ponti Euxini: Graecae et Latinae / Ed. B. Latyshev. – Ed. II. – Petropoli, 1916. – Vol. I.
DAI	<i>Константин Багрянородный</i> . Об управлении империей (De administrando imperio). – М., 1989.
ND	Notitia dignitatum (Relacion de Dignatarios) / Traducida por Antonio Diego Duarte Sanchez. – Murcia (España).
ЛНХТ	<i>Соломоник Э. И.</i> Латинские надписи Херсонеса Таврического. – М., 1983.
СГНЮР	<i>Латышев В. В.</i> Сборник греческих надписей христианских времен из Южной России. – СПб., 1896.

РОЛЬ ТРАНСЄВРОПЕЙСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНОГО “ВЕЛИКОГО БУРШТИНОВОГО ШЛЯХУ” В РИМСЬКО-ВАРВАРСЬКОМУ ДИПЛОМАТИЧНО-ВІЙСЬКОВОМУ СПІВРОБІТНИЦТВІ

Виноградов Геннадій Миколайович

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

На сьогодні факт існування та активного функціонування так званого “Великого бурштинового шляху” від південного узбережжя Прибалтики в районі сучасної Гданської бухти до Адріатичного моря в районі Венеції у науковців не викликає принципових заперечень, оскільки беззаперечно підтверджується численними археологічними матеріалами та письмовими джерелами. Крім того, вивчення зазначеної, безсумнівно, однієї з перших трансєвропейських торговельних комунікацій має солідну дослідницьку традицію, яка включає численні високопрофесійні праці, засновані на різних теоретико-методологічних та методичних принципах. Проте їх автори

однозначно інтерпретують присутність багатого римського арсеналу престижних товарів у германців, з одного боку, а прибалтійського бурштину та північноєвропейського цінного хутра у римських аристократів як доказ регулярних та напружених торговельних контактів римської та варварської цивілізацій вже від середини I ст. н.е.

Разом з тим, низка принципових питань залишається не тільки без переконливих відповідей, бодай на рівні припущень та гіпотез, але і на рівні формулювання як таких. Зокрема, на тлі апріорно зрозумілої тези про зацікавленість варварів в престижних римських товарах, без роз'яснення все ще залишається питання стосовно того, чому великим попитом саме в зазначений період у римській аристократії користувався бурштин та північні хутра, дивні як для субтропічного середземноморського клімату та в умовах глибокої державної кризи. У зв'язку з цим непорозуміння закономірно викликає і питання, чому саме середина I ст. н.е. стала моментом синтезу власне взаємних комерційних інтересів Риму та Барбарікуму з усвідомленням та відповідними паралельними зусиллями у царині дипломатії та військового співробітництва. Останні обставини суттєво вплинули на характер такого грандіозного історичного явища, як Велике переселення народів, котре, як відомо, почалося, згідно з сучасними уточненими науковими судженнями, саме в середині – другій половині I ст. н.е. і саме з регіону Південної Прибалтики, що не можна вважати випадковістю.

На наше переконання, закономірний як на середину I ст. н.е. етап оформлення взаємовигідного як з торговельної, так і дипломатично-військової точок зору “Великого бурштинового шляху” співпав з циклічною природно-кліматичною кризою перших десятиліть того ж тижня I ст. н.е., яка, будучи особливо руйнівною в регіоні Північної Європи, спровокувала початок міграційного процесу германських та інших племінних союзів з Південної Прибалтики та Центральної Європи до більш благополучних теренів Північних Причорномор'я та Приазов'я, римських провінцій Балкан та Центрально-Східної Європи. Цілеспрямованість германців, відомих під узагальнюючим етнонімом “готи” (від німецького “got” – “бог”, чим підкреслювалось божественне походження германців та виконання ними божої волі), в їх русі до Причорномор'я та Приазов'я, які розташовувалися зразу на схід від римських колоній у цьому регіоні, переконливо засвідчує як глибоко продумане міфологічне підґрунтя, адже саме тут розташовувалася містична прабатьківщина германців “Ойум” (місце, де боги створили людей, що певною мірою підтверджується локалізацією на теренах Південно-Східної Європи індоєвропейської прабатьківщини), так і ймовірно попередню

узгодженість напрямку міграцій з центральною чи, як мінімум, провінційною римською владою.

Напластування торговельних та дипломатично-військових сегментів римсько-варварського співробітництва може бути пояснено, звичайно – з певною долею гіпотетичності, глибокою державною кризою Риму, яку неодноразово у різний спосіб прагнули приборкати, в тому числі і переходом до імперського режиму. Проте криза поглиблювалась та супроводжувалася розбещенням римської верхівки, нерідко абсурдною модою на екзотичні товари та не менш абсурдні розваги, що закономірно вимагало налагодження торговельних стосунків з регіонами, звідки постачалися екзотичні товари та тварини. Неможливість за таких умов інтенсивного економічного та соціального розвитку об'єктивно зумовлювала системне використання варварської військової (як федератів для воєнних та поліцейських функцій) та робочої сили (переважно на звільнених від кельтів землях) на окремих внутрішніх територіях Римської держави (зокрема Галії, Іспанії) та вздовж кордонів. А ці обставини передбачали налагодження регулярного дипломатично-військового співробітництва з германцями та іншими варварами, що найкраще було здійснювати в межах опанованих напрямків як в безпосередній близькості від римського прикордоння, так і в більш віддалених територіях, у тому числі й Південній Прибалтиці. Переломним моментом для формування зазначеного синтезу стало екстравагантне правління імператора Нерона (54–68 рр.) – великого шанувальника, як відомо, екзотичних речей та розваг. До речі, в Середньовіччі литовську правлячу династію інтелектуали виводили від Полемона, який разом з групою вершників втік від переслідувань імператора до Прибалтики і від якого, зрештою, походили за однією з версій і російські Романови.

КНЯЗІВСЬКА ВЕРСТВА У ЗОВНІШНЬОТОРГІВЕЛЬНИХ ЗНОСИНАХ КИЇВСЬКОЇ РУСИ ІХ–Х ст. (ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПИТАННЯ)

Оленченко Олександра Володимирівна
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Перегляд історичних подій під впливами різних теоретичних течій стає досить стабільною тенденцією на теренах українського історичного простору, який, у свою чергу, з запізненням, але завжди наслідує своїх західних

колег. Ці тенденції проглядаються не лише у сюжетах, пов'язаних із вивченням історії Новітнього часу, але й торкаються доби Середньовіччя.

У рамках наших наукових зацікавлень актуальними постають сюжети, пов'язані із постаттю князя та князівської верстви в цілому. Сучасні тенденції у вивченні історичного минулого тяжіють до історії народу, історії маленької людини, вони не прагнуть масштабних узагальнень та побудови великих всеосяжних наративів. Нові підходи мають все частіше такі назви як: історія знизу, жіноча історія, заморська історія, усна історія, історія читання, візуальна історія тощо.

На нашу думку, уваги заслуговують й заможні верстви, особливо доби Київської Русі, оскільки цей період історії, зрозуміло, більшою мірою вивчається та вивчався вітчизняними істориками, які з певних причин тривалий час вели свої дослідження лише навколо моделі, що пропонувалася державою.

Основними персонажами нашої розвідки є праці сучасних істориків, які подають нам нове переосмислене бачення князя. Не князя, який основною своєю функцією має військову, тобто об'єднання та підтримання ладу на руських землях. А князя, як людини, яка приймає всебічну участь у житті держави та суспільства, людини, яка є певною мірою освіченою для свого часу, якій на початкових етапах підпорядковується й духовна влада, тобто людини, котра виконує функцію духовного лідера, взірця для суспільства. Слід сказати, що останнім часом активно розробляються й сюжети пов'язані з культурницькою діяльністю князів. Переосмисленню були піддані й діяння князів у зовнішньополітичній сфері. У рамках цього аспекту зроблено наголос на розвиток торгівельних зносин, особливо це стосується договорів, укладених з Візантією у X ст., та збереження у подальшому закладених ними традицій. На нашу думку, більш глибокої розробки заслуговують сюжети пов'язані з зовнішньої торгівлею між Рюриковичами Русі та представниками цієї династії, які брали шлюби за кордоном, тобто необхідно дослідити, чи впливав родинний чинник на поліпшення умов торгівлі тощо. Що стосується дійст сучасних істориків, то необхідно сказати про працю П. Толочка "Влада у Давній Русі X–XIII ст." Учений піддає перегляду усталений погляд на устами князів та пропонує інтерпретувати їх зміст як більш соціальний. Актуальними є міркування відносно латентного протекціонізму у торгівельних зносинах князів Київської Русі Г. Виноградова, який пропонує за допомогою інструментарію семіотики переглянути зміст та умови торгівельних договорів. Певною мірою питання зовнішньої торгівлі висвітлюються у працях І. Фроянова, М. Александрова, О. Толочко, О. Назаренка, О. Мельникової.

ОСОБЛИВОСТІ ТОВАРООБМІНУ В ДОІНДУСТРІАЛЬНИХ СУСПІЛЬСТВАХ НА ПРИКЛАДІ АНГЛІЇ XIV–XVIII СТОЛІТЬ

Алексаха Андрій Григорович
Кримський гуманітарний університет

Доіндустріальні суспільства – це суспільства, більшість населення яких працює в сільському господарстві. Таким суспільствам притаманний натуральний характер більшості домогосподарств, при якому переважна більшість продукції споживається там, де виробляється, що дуже обмежує товарообмін. Проте існує багато незаперечних доказів значної за обсягами торгівлі, яку вели окремі доіндустріальні суспільства. Чим обумовлений такий розвиток торгівлі у переважно натуральному господарстві?

Нами пропонується наступне пояснення цього феномену. Можна виділити два типи торгівлі, характерної для цих часів – реальна торгівля та елітна торгівля. Реальна торгівля – це торгівля товарами внутрішнього та міждержавного поділу праці.

Елітна торгівля ведеться товарами, споживання яких потрібно, перш за все, для підкреслення високого соціального статусу і які обмінюються переважно на товари, отримані позаекономічним шляхом. Виникнення елітної торгівлі пов'язане з соціальною стратифікацією суспільства, тобто з існуванням у суспільстві людей, які мають соціальний статус, вищий за статус більшості членів суспільства і завдяки цьому можуть отримувати засоби до існування неекономічним шляхом у вигляді данини, оброку, за рахунок панщини і таке інше. Товари елітної торгівлі потрібні їм, перш за все, щоб посилити свій винятковий соціальний статус.

Товари елітної торгівлі мусять бути дорогими, щоб їх не міг купувати хто завгодно. Покупець цих товарів згоден платити за них більше, ніж їхня вартість, а саме стільки скільки йому дозволяють його статки. Тому елітна торгівля можлива тільки в умовах монополії продавця, бо відсутність такої монополії утворює конкурентне середовище і падіння цін. Монопольне становище продавця дає йому надприбутки, але вимагає постійно захищати цю монополію від сторонніх зазіхань. Саме тому між державами, що займалися елітною торгівлею, постійно точилася запекла боротьба за монополію, за оволодіння товарними потоками. Приклади такої боротьби дає нам історія італійських міст-республік Пізи, Генуї та Венеції.

Для виникнення елітної торгівлі треба, щоб у даній країні кількість населення перевищила виробничі можливості господарства. Для того, щоб вижити в цих умовах, населення вимушене вивозити з інших країн або

виробляти елітні товари та продавати їх у більш відсталі країни, де вже виникла соціальна стратифікація.

Прикладом виникнення елітної торгівлі є економічний розвиток Англії протягом XIV–XVIII ст. На початку цього періоду вона була відсталою країною. Хоча завдяки природним умовам Англія була найбільшим у Європі виробником високоякісної вовни, найбільшими виробниками елітного сукна у ці часи були Італія і південні Нідерланди. Тобто англійська вовна вивозилася до Італії, де з неї виробляли високоякісне сукно, яке потім продавали по всій Європі і ввозили також до Англії. Проте з початку XVI ст. внаслідок швидкого зростання населення в Англії збільшується частка людей, яким не було роботи в сільському господарстві. Тому вовну з Англії все менше везуть на переробку до Італії, а обробляють на місці, внаслідок чого італійське виробництво сукна згортається.

Протягом XVII ст. англійські купці вели напружену конкурентну боротьбу з голландцями за оволодіння потоками елітних товарів. Але завдяки вищому рівню розвитку Голландія перемагала англійців у цій боротьбі, що мало наслідком прийняття Англією Навігаційного Акту і Англо-голландські війни. Проте останні не зменшили домінування голландців у європейській елітній торгівлі. Тільки з початком XVIII ст., коли, як це доведено роботою англійських історичних демографів Е. Ріглі та Р. Скофілда “Історія народонаселення Англії”, населення країни починає швидко зростати, розвиток англійської економіки прискорюється, й Англія стає провідною торговельною країною Європи та світу.

“АКТИ ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА” ЯК ДЖЕРЕЛО З ЕКОНОМІЧНОЇ ІСТОРІЇ ВОЛИНИ КІНЦЯ XV–XVI СТОЛІТТЯ

Блануца Андрій Васильович
Інститут історії України НАН України

Важливе значення в економічному житті шляхти Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ), безумовно, посідав ринок нерухомості. Якщо всі поземельні операції із земською нерухомістю регулювалися Литовськими статутами трьох редакцій (1529, 1566 та 1588 рр.), то у достатутівий період (до 1529 р.) – окремими великокнязівським наказами й, зокрема, обласними привілеями, наданими тій чи іншій землі ВКЛ.

Правові приписи та формуляр документу трансакційних договорів шляхти ВКЛ у достатутівий період отримали усталену практику принаймні з

70–80-х років XV ст., й до часу введення у дію Литовського статуту 1529 р. їх основні положення діяли на практиці. Очевидно, що вироблені у цей час правові положення й процедури у своїй більшості були кодифіковані Статутом. Цінну інформацію містить комплекс документів “Акти Волинського воєводства” із Головного архіву давніх актів у Варшаві. Коротко про них.

27 липня 1508 р. Сигізмунд I Старий підтвердив господарському дворянину Івашку Денисоквичу 1) надання в.к.л. Олександра Ягеллончика на пусте селище Демківці у Кременецькому повіті, а також двір у верхів’ї р. Вілії та двір у Кременці під ровом; 2) надання пана Юрія Михайловича Монтовтовича, кременецького державці, на садок біля двору у Кременці під ровом та ділянку під забудову хоромів у Кременці по сусідству з подвір’ям Пачисенкового та кн. Михайла Збарзького. Оглянувши представлені Івашком Денисовичем надавчі листи, в.к.л. Сигізмунд I Старий видав свій підтверджувальний лист на указані володіння з правом їх подарувати, продати, замінити та розширити.

20 липня 1522 р. Підтверджувальний лист в.к.л. Сигізмунда I Старого, даний кн. Василю Михайловичу Сангушковичу Ковельському на куплений у волинського зем’янина Богдана Львовича Боговитиновича маєток Сомин за 250 кіп грошів литовських. У листі указано, що маєток Сомин Б. Л. Боговитинович успадкував від свого батька, Льва Боговитиновича, який, своєю чергою, набув його шляхом обміну отчизних маєтків Берестечка та Лешок з подвір’ям у Володимирі у волинського зем’янина Русина.

12 квітня 1523 р. Існувала й практика підтвердження господарями договорів обміну нерухомості. Так, в.к.л. Сигізмунд I Старий підтвердив угоду обміну, за якою кн. Василь Михайлович Сангушкович Ковельський обміняв свій отчизний маєток Тишковичі з 23 осілими людьми на церконий маєток Седмярти з 3 людьми та пустими землями першого володимирського владики Пахотія. При цьому кн. В. М. Сангушкович Ковельський пред’явив господарю як доказ лист обміну владики.

24 грудня 1517 р. Локаційний привілей в.к.л. Сигізмунда I Старого, наданий кн. Василю Михайловичу Сангушку на заснування м. Ковеля на магдебурзькому праві.

16 червня 1494 р. (?) Привілей в.к.л. Олександра Ягеллончика Анні, вдові троцького воєводи Мартина Гаштовта, на замок Дорогобуж.

20 березня 1534 р. Господарський маршалок кн. Андрій Михайлович Сангушкович Кошерський видав продажний лист кн. Яну, віленському біскупу, на маєток Ціцинівці у Кременецькому повіті за 830 кіп грошів литовських. У цьому документі зазначено, що Ціцинівський маєток кн. А. М. Сангушкович Кошерський успадкував від свого батька, який, своєю

чергою, отримав у спадок від свого батька – кн. Олександра Сангушковича, тобто вже господарський маршалок володів маєтністю у третьому поколінні.

Придбавши маєток Ціцинівці у кн. А. М. Сангушковича Кошерського 20 березня 1534 р., кн. Ян, віленський єпископ, півроку по тому (22 вересня 1534 р.) звернувся до в.к.л. Сигізмунда I Старого. Пред'являючи продажний запис господарського маршалка, він прагнув підтвердити набуте володіння. Господар, згідно з практикою надання підтверджувальних листів, задовольнив клопотання віленського єпископа, наказавши у свій підтверджувальний лист вписати угоду купівлі-продажу. Зіставлення купчого листа та його запису до підтверджувального листа показує ідентичність змісту обох документів, що яскраво ілюструє тогочасну практику ведення діловодства у великокнязівській канцелярії.

10 листопада 1534 р. Підтверджувальний лист в.к.л. Сигізмунда I Старого продажного запису Миколи та Яна Радзивілів кн. Яну, віленському єпископу, на маєтки Дунаїв, Куликів та Рудка у Кременецькому повіті за 500 кіп грошів литовських.

17 травня 1535 р. кн. Петро Михайлович Острожецький продав кн. Василю Михайловичу Сангушковичу Ковельському висулужений у в.к.л. Олександра Ягеллончика маєток Туличів у Володимирському повіті на Волині за 400 кіп грошів литовських. Разом з маєтністю продавець передавав новому власнику і всі приватно-правові документи на продане володіння. У даному випадку – це господарські листи, привілеї, підтвердження, а також судовий лист.

5 січня 1536 р. Волинський зем'янин Левко Ласкович Задибський разом з дружиною Ганною та дітьми продав кн. Василю Михайловичу Сангушковичу Ковельському отчизний маєток Задиби, отриманий від рідного брата Федора, за 500 кіп грошів литовських. У цій продажі також продавець передавав усі листи та привілеї, що підтверджували право власності на маєток Задиби.

4 березня 1543 р. після 26-річного часу володіння Ковельським замком з прилеглими до нього маєтками та селами кн. Василь Михайлович Сангушкович Ковельський, засновник ковельської гілки роду Сангушків, звернувся до в.к.л. Бони з проханням замінити указані володіння на Горвольську волость та двори Смоляни й Обольці великої княгині литовської. Причиною такого рішучого кроку, як видно з документа, стала напружена конфліктна обстановка із сусідами: братом, родичами та багатьма іншими сусідами-землевласниками, – що призвела до великих збитків та занепаду господарства. Даний договір дає можливість детально з'ясувати склад маєткового комплексу князя та його родини, що формувався понад чверть століття. Це отчизні маєтності та володіння, набуті шляхом купівлі.

МИТНА РЕФОРМА КОРОЛЕВИ БОНИ У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛИТОВСЬКОМУ

Жеребцова Лариса Юріївна

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Білоруський дослідник М. Довнар-Запольський першим висловив міркування, що у 1536 р. королева Бона здійснила митну реформу на литовських і білоруських землях, а пізніше й на українських землях Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ). Слідом за М. Довнар-Запольським цієї думки дотримувався польський історик В. Поцеха у 3-томній праці, присвяченій діяльності королеви Бони. Королева збиралась реформувати митну систему, впорядкувати й централізувати адміністрацію митної служби, а також відлучити приватних осіб, переважно євреїв, від оренди митних зборів.

Виникає питання, чи були дії королеви Бони реформою. Що саме перебудувала вона у зборі мит? Наскільки митна реформа виправдала себе й утвердилась у практиці?

Проаналізовані документи Литовської Метрики та інших джерел дозволяють висловити такі спостереження:

1) За реформою королева Бона отримала в управління всі митні округи, створені на території ВКЛ. Зміст реформи полягав у такому: у 1536 р. було створено 8 митних округів – *віленський, ковенський, городенський, берестейський, бельський, мінський, полоцький і новгородський*, а в 1538 р. – *волинський*; головні митниці очолили три митні справці – один дворянин, два інші – бурмістри (інколи місцевий плебан або міщанин); за свою роботу справці отримували платню (дворянин – 20 грошів на тиждень, бурмістри, міщани – 10 грошів); щопівроку справці мали звітувати за отримані з митних зборів доходи перед підскарбієм земським; євреїв до оренди митних зборів та управління митницями не допускали. На головні митниці від імені великого князя було надіслано листи з прізвищами нових адміністраторів.

2) Ідея королеви Бони централізувати збір мит не була новою. Ще на початку XVI ст. земський підскарбій Аврам Єзофович замінив систему відкупів митних зборів системою управління через довірених осіб. Це дозволило чіткіше контролювати доходи від митних зборів та збільшити їх. У 1520-ті рр. завдяки діяльності брата Аврама Єзофовича – багатого купця, кредитора великого князя та митника Міхеля Єзофовича – формується централізована система управління митними округами. У 1523 р. Міхель Єзофович та його товариші орендували збір мит у двох найбільших митних округах ВКЛ – *підляському та волинському*, пізніше – митниці у Мінську, Новгороді,

Полоцьку й Вітебську. Порівнявши створені королевою Боною митні округи, бачимо, що основні зміни торкнулись подрібнення великого *підляського* округу на три райони – *городенський, берестейський і бельський*. Тобто, королева законодавчо закріпила кордони митних округів, сформованих ще в результаті діяльності Міхеля Єзофовича як основного митника у ВКЛ.

3) Обов'язок митників звітувати перед підскарбієм земським щопівроку було закріплено у 1531 р., коли цю посаду обійняв Іван Горностай, про що митників сповістили окремо.

4) Життєвість створених королевою Боною митних округів підтверджують оренди 50-х рр. XVI ст., зокрема надані братам Борзобогатим на теренах ВКЛ. З початком Лівонської війни, яка потребувала грошей, уряд знову повертається до передачі в оренду митних зборів євреям. Проте, як і за часів Міхеля Єзофовича, управління митними зборами ведеться централізовано групою євреїв на чолі зі старшим.

Можна зробити висновок, що спроби братів Аврама та Міхеля Єзофовичів підвищити ефективність системи управління митними зборами “підказали” королеві Боні в якому напрямку рухатись. Вона поєднала дві ідеї в одну: створити ефективну систему завідування митними зборами на базі визначених митних округів з єдиною адміністрацією.

ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК ТОРГІВЛІ НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Борисенко Світлана Сергіївна

*Державний Інститут підготовки та перепідготовки кадрів промисловості
Національної металургійної академії України*

Як свідчать численні дослідження, на території сучасної Дніпропетровської області десь в VI в. до н.е. розпочалось розселення слов'янських племен. Ці племена зазвичай розселялись по берегах Дніпра, який іноді називають “колискою” всіх цивілізацій, які існували на цій території. З розвитком землеробства та скотарства почали розвиватися товарообмінні відносини між окремими поселеннями. Поступово формуються торгові шляхи та розповсюджується торговий промисел – чумацтво. Це були традиційні, на той час (IX–X вв. н.е.) добре організовані групи купців, форми організації людей, котрі співпрацювали з усіма державами, під владою яких були в той чи інший час землі нинішньої України. Вважається, що саме чумаки

породили козацтво. Їх промисел в ті стародавні часи був дуже небезпечним, бо вони мали не просто перевезти товар на відстань кількох тисяч кілометрів, але ж і захистити його від численних розбійників, напади яких траплялись дуже часто. Небезпека розвивала в чумаків якості воїнів та змушувала об'єднуватись. Найперші згадки про козаків, що містяться в “Уставній грамоті Київському війту і міщанам” від 1499 р., – це згадки власне про купців (чумаків) і про мита, які вони мали сплачувати, перетинаючи Київ. Стадії еволюції чумака як особистості приведені на рис. 1.

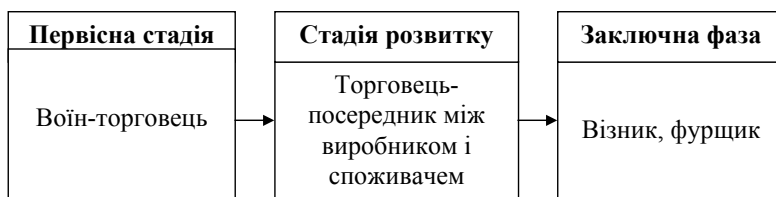

Рис.1 Зміна особистих якостей чумака

Коли Україною заволоділи татари, а згодом турки, чумацтво знаходилось під їхнім заступництвом, з одного боку, і Запоріжжя та Польщі – з іншого. Після ліквідації Січі багато запорожців зайнялися торговим промислом.

Територією сучасної Дніпропетровської області проходив один із найважливіших торгових шляхів – “Із варяг у греки”. Він проходив вздовж правого берега Дніпра. (Рис. 2).

Цей шлях є найдавнішим в Україні. Його використовували в усі часи. Чумаки возили ним сіль з Криму. Дуже важливою стоянкою на цьому шляху було Предпоріжжя, що знаходилось на території сучасного Дніпропетровська (півострів Ігринь). Тут купці зупинялися, аби приготуватись до подолання порогів нижче по Дніпру.

Рис. 2. Шлях “Із Варяг у греки” по території сучасної Дніпропетровської області

Із заснуванням міста Катеринослава чумаки користуються підтримкою влади. Про це свідчить факт сформування князем Потьомкіним в Катеринославі “обозу” для постачання армії, яка облягала місто Очаків у 1788 р. В цьому обозі разом було до 3000 волових фур, 1200 волів та 1500 погонщиків.

На основі цього можемо зробити висновок, що чумацтво як вид діяльності було дуже розповсюджене на території сучасної Дніпропетровської області, але починаючи з XIX ст. занепадає як промисел у зв'язку зі скороченням пасовищ і будівництвом залізниці.

КАБАЦЬКІ ДОХОДИ МОСКОВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У XVII СТОЛІТТІ

Фрадинський Олександр Анатолійович
Державний науково-дослідний інституту митної справи

Історично склалося так, що найважливішим підакцизним товаром та одним із важливих джерел доходу державної казни було виробництво та реалізація алкогольних напоїв. Державна монополія на цей вид діяльності у Великому князівстві Московському була запроваджена в 1474 р. Іваном III. Спочатку московські князі оподаткували місця продажу алкоголю – корчми, а згодом почали відкривати власні “питейные заведения” – царські кабаки, перший з яких було засновано у 1533 р. Кабак – слово татарського походження, що означає постійний двір, де продається їжа та напої. З 1555 р. в Москві повністю заборонено приватний продаж алкоголю, реалізація якого стала винятково прерогативою держави. А “кабачное кормление” – право контролювати продаж алкоголю на певній території, стало одним із найбажаніших видів державної винагороди. Приватні особи за право виробляти горілку сплачували податок – “явку”. Саме в цей період формуються дві системи справляння акцизу: “продажа питей на вере” та система відкупів.

“Продажа питей на вере” полягала в тому, що із середовища “лутших” людей – воєвод, бояр – обиралися кабацькі голови, в обов'язки яких входило безкорисно, на громадських засадах, контролювати виробництво та продаж алкоголю на певній території. Кабацькі голови були підзвітні лише царським намісникам та Приказам – Московському, Нової четвєрті, та Приказам Великого Двору (зерновому, фінансовому та двірцевому). Кабацькі голови були зобов'язані здавати річні доходи “с прибылью против прежних лет”, тобто більшими від минулорічних. Недобір доходу вважався значною провинною та стягувався з відповідальних осіб, або їх виборців та поручителів.

В окремих випадках, коли держава потребувала значних обсягів фінансування для проведення реформ, оборони чи ведення воєн, застосовувалася система відкупів, за якої приватним особам передавалося виняткове право “курити вино” та продавати його у певній місцевості за встановлену плату, котру необхідно було вносити у встановлений термін до одного з Приказів, до якого була приписана місцевість, віддана на відкуп. Досить часто вказані способи реалізації алкогольної регалії функціонували паралельно.

Ці системи стимулювали хабарництво, корупцію та зловживання в системі державного управління та фінансів. Фінансові зловживання, низька якість продукції, масове п’янство, яке призвело до зривів посівних кампаній протягом кількох років призвели до кабацьких бунтів у 1648 р. Наслідком бунтів було скликання у 1649 р. Земського собору, що отримав назву “Собор о кабаках” та регламентував реформування питної системи. В “Соборном Уложении” 1649 р. – збірнику законодавчих актів Московії та Російської імперії, який із змінами та доповненнями регулював державне життя до першої третини ХІХ ст. окремою главою було виділено “Указ о корчмах”, що регулював відносини у сферах продажу алкоголю та тютюну. За нелегальне виробництво та реалізацію алкоголю передбачалася система штрафів: із продавця – у розмірі 5 рублів; із покупця – у розмірі 25 копійок.

У 1651 р. прийнято указ за яким “Во всех городах на кружечных дворах денежную казну собирать на вере, а на откупе кабакам неигде не быть; а во всех городах и в Государевых больших селех быть по одному кружечному двору, а в меньших малолюдных селех кружечным дворам не быть”. У 1663 р. цей указ було скасовано та вирішено віддавати кабаки у відкуп на три роки для “ратных людей” в оплату їх служби. З 1681 р. винна монополія була відновлена та одночасно було запроваджено новий порядок виробництва горілки – її підрядна поставка казні за фіксованою ціною або як товарна оплата податків.

СОПУТСТВУЮЩИЕ ТАМОЖЕННЫЕ СБОРЫ В ОРГАНИЗАЦИИ ТАМОЖЕННОГО ДЕЛА РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ XVIII в.

Балковая Валентина Григорьевна

Владивостокский филиал Российской таможенной академии

Долгое время характерным признаком организации таможенного обложения на Руси являлось чрезвычайное многообразие пошлин и подходов к их

исчислению, сложившихся по обычаю в различных частях русских земель. Таможенная реформа царя Алексея Михайловича, проводившаяся в 1653–1667 гг., значительно упростила и унифицировала таможенно-пошлинное обложение в Московском государстве – большинство проезжих и торговых пошлин было повсеместно упразднено и заменено единой внутренней пошлиной – так называемой “рублёвой”, исчислявшейся, исходя из таможенной стоимости товара, и составлявшей 5 % от неё. Эта пошлина сохранялась в качестве ведущей в таможенном обложении товаров, совершавших оборот на внутреннем рынке вплоть до таможенной реформы императрицы Елизаветы Петровны, проходившей в 1753–1757 гг.

Дополнительно к внутренней рублёвой пошлине, с экспортно-импортных товаров взыскивались внешние пошлины. Их система впервые в развёрнутом виде была закреплена в таможенных тарифах, которые принимались в Российской империи с 1724 г. Внешние пошлины в XVIII в. получили название портовых пошлин, вне зависимости от того, морским или сухопутным путем они пересекали границу.

Внутренняя рублёвая и внешняя портовая пошлины были основными таможенными сборами в Российской империи XVIII в., однако наряду с ними важное место в организации таможенного дела той эпохи играли дополнительные сборы, которые автор определяет как сопутствующие. Важнейшими среди них являлись акцидентный сбор (акциденция) и браковые деньги.

Акциденция впервые была введена Петром I в 1723 г. как специальный сбор, взыскивавшийся с участников внешней торговли и поступавший на жалованье служащим штатных таможен. Именно в это время в Российской империи впервые оформляются таможни как бюрократические структуры, укомплектовывавшиеся в штатном порядке и назначавшие своим служащим фиксированное жалованье. Введение акцидентного сбора позволило государству получить источник для выплаты этого жалованья, независимый от казны. Для акциденции был определён адвалорный порядок исчисления размера пошлины, по Тарифу 1731 г. он составлял 4 копейки с рубля таможенной стоимости товара.

Браковые деньги были учреждены уже в 1730-е гг., их введение было предопределено возрастанием значения качества экспортно-импортных товаров (прежде всего льна и пеньки, но помимо этого в документах упоминаются браковщики красок, сельдей, сахаров, древесины). Введение при таможнях должностей браковщиков по отдельным видам товаров потребовало оплаты их труда, которая так же производилась за счёт установления

дополнительного таможенного сбора – браковых денег, взимавшегося с собственников товаров.

Таким образом, реформирование таможенной службы Российской империи, выразившееся в постепенном переводе в 1720–1730-е гг. на штатное укомплектование портовых и пограничных таможен, потребовало новых источников денежных средств, которые бы шли на выплату жалованья служащим.

Автор предлагает определить их как сопутствующие таможенные сборы, так как в отличие от основных сборов, которые непосредственно поступали государству, эти сборы поступали на удовлетворение непосредственных нужд таможенной системы – выплату жалованья служащим, содержание и ремонт таможен, приобретение писчебумажных принадлежностей, изготовление печатей и т.п. Ведущую роль при этом занимала Санкт-Петербургская портовая таможня, имевшая наибольший оборот товаров. За счёт акциденции, получаемой этой таможней, содержался не только её штат, но и штат целого ряда малых таможен, где собственной акциденции поступало мало и не хватало на выплату жалованья служащим.

НОВІ СТОРІНКИ З ІСТОРІЇ БАХМУТСЬКОЇ ПРИКОРДОННОЇ МИТНИЦІ XVIII ст.

Корнацький Ігор Аркадійович
Артемівський краєзнавчий музей
Кругліков Антон Михайлович
Академія митної служби України

Активізація в 1990–2000-х рр. досліджень з історії формування митної мережі на Півдні України спонукає дослідників до ретельного обстеження архівних фондів, насамперед Центрального державного історичного архіву України (м. Київ) з метою виявлення матеріалів про діяльність окремих місцевих митниць XVIII–XIX ст.

Місто Бахмут (нині Артемівськ Донецької області) з початку XVIII ст. відоме як центр соляної промисловості, оборонна фортеця на кордоні з Кримським ханством, адміністративний центр та опорний пункт заселення й господарського освоєння краю.

Поселення солеварів виникло на перехресті стародавніх шляхів, якими сполучалися землі Лівобережної й Слобідської України, запорозьких і донських козаків та Кримського ханства. Вже в 1704 р. в описі Бахмутського містечка, укладеному капітаном Григорієм Скорихініним, зазначена “полкова Ізюмського полку для митного збору, з Семенівської канцелярії, для мостового проїзду митна ізба”. Це перша документальна згадка про митницю в Бахмуті.

До середини XVIII ст. митні установи краю набули значно розвиненішого вигляду. 10 травня 1749 р. Правлячий Сенат ухвалив заснувати в Белгороді справжню митницю, а в Бахмуті, Торі, Валуйках, Чугуєві та в зручному місці біля Харкова – митні застави.

Через шість років, згідно з сенатським указом від 25 липня 1755 р., в Бахмуті було розміщено справжню прикордонну митницю, якій були підпорядковані ще дві малі митниці – в Ізюмі і в станиці Луганській.

Митну варту на степових дорогах несли козаки Бахмутського кінного козацького полку. 15 квітня 1755 р. при Бахмутській митниці було наказано заснувати карантинний будинок і утримувати лікаря, який обслуговувати також Ізюмську та Луганську малі митниці.

19 вересня 1755 р. директор Бахмутської митниці колезький асесор Матвій Калачигін, дещо перевищивши свої повноваження, розпорядився заснувати митну заставу в гирлі річки Волновахи, на землях Війська Запорозького. Дізнавшись про це, кальміуський полковник Павло Ногай звелів спалити поставлений митниками курінь, а їх самих покарав батогами й прогнав геть. У вирішенні цього конфлікту брали участь Кіш Запорозької Січі, Київська губернська канцелярія, Комерц-колегія й Колегія іноземних справ.

Із зошита для запису мита, розпочатого на заставі біля Волновахи, можна дізнатися про обсяг і напрямки переміщення товарів у Донецьких степах (за день повз заставу пройшли 12 промисловців з 31 возом риби), а також з’ясувати розміри мита (сума денного збору склала 20 карбованців 88 копійок).

Серед архівних документів збереглася видаткова книга Бахмутської прикордонної митниці за 1763 р. Перебуваючи на службі в митниці, повірений Андрій Аксьонов і канцелярист Іван Назаров отримували платню в розмірі 30–40 карбованців на рік. Бахмутські купці регулярно постачали до митниці дрова, свічки, папір та чорнило. Крім того, митниця орендувала будинок у священника Миколаївської церкви за 10 карбованців на рік.

Митниця існувала в Бахмуті до завершення російсько-турецької війни 1768–1774 рр. й ліквідації царським урядом Запорозької Січі 4 червня 1775 р.

Майже через рік, 26 травня 1776 р. за сенатським указом Бахмутська митниця була скасована разом з іншими, які залишилися тепер всередині кордонів держави. Персонал і майно ліквідованої установи були переведені до новоутвореної Петровської митної застави в районі нинішнього Бердянська.

Поява й ліквідація Бахмутської митниці були пов'язані з поступовим заселенням і господарським освоєнням Придонців'я та Приазов'я, поширенням на цих землях загальноімперської системи органів влади та управління.

**МАТЕРІАЛИ ФОНДУ “ЗНОСИНИ РОСІЇ З ТУРЕЧЧИНОЮ”
АРХІВУ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (м. МОСКВА)
ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ЧОРНОМОРСЬКОЇ ТОРГІВЛІ
ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XVIII ст.**

Головко Юлія Іванівна

Запорізький національний університет

Одним з найбільш представницьких серед фондів Державної Колегії іноземних справ Архіву зовнішньої політики Російської імперії, з точки зору наявності матеріалів з історії чорноморської торгівлі останньої чверті XVIII ст., є фонд “Зносини Росії з Туреччиною”, в якому виявлено більше сотні відповідних справ за період з 1763 по 1800 рр. Особливістю даного фонду є видове розмаїття матеріалів, серед яких представлені не тільки дипломатичне листування та супровідна документація (депеші, реляції, ноти), але й грамоти правлячих осіб, листи та донесення, записки та запити, реєстраційні книги тощо. Відповідно широким є й коло авторів даних документів: дипломатичні представники Росії в Константинополі, Смирні, Архіпелазі, Молдавії, Валахії та Бессарабії, Мореї, Негропонті, на о. Родос, о. Самос, на островах Санторині, в Синопі, Трапезунті, на о. Хію, а також військовослужбовці, купці, приватні особи і т.д. У першу чергу, це пов'язано з тим, що саме з Константинополя відбувалося загальне керівництво діяльністю дипломатичних представників Російської імперії на території Туреччини та підвладних їй територій, а крім того, саме Туреччина була основним об'єктом південного зовнішньополітичного та зовнішньоекономічного інтересу Російської імперії, яка вже мала у цьому напрямку певний досвід взаємин та досить стала традицію політичних та економічних відносин.

Виняткове значення серед матеріалів фонду мають статистично-описові матеріали, наприклад, переліки ввезених та вивезених товарів, відомості про торгове судноплавство, книги реєстрації товарів тощо. Реєстраційні книги є досить рідкісними джерелами серед і актуалізованої, й потенційної джерельної бази досліджень з історії зовнішньої торгівлі Південної України, тому маємо практично унікальний випадок збереження первинної реєстраційної документації.

Значна частина справ фонду “Зносини Росії з Туреччиною” пов’язана з організацією та проведенням переговорів щодо умов торгівлі та торгового судноплавства, адже судноплавство у Чорному та Середземному морях було однією з найбільш гострих проблем взаємовідносин Російської та Оттоманської імперії в другій половині XVIII – на початку XIX ст. Крім того, у фонді виявлені детальні характеристики умов російської торгівлі в Константинополі, аналіз торгової інфраструктури Туреччини та проблемних питань у російсько-турецькій торгівлі.

У фонді також виявлені кілька проектних документів стосовно розвитку середземноморсько-чорноморського напрямку російської зовнішньої торгівлі, у тому числі щодо полегшення імпорту біломорських, грецьких та італійських вин, необхідності запровадження прикордонного комісаріату в Херсоні, призначення консулів та відкриття консульств тощо.

У цілому, інформативні можливості матеріалів, виявлених у фонді “Зносини Росії з Туреччиною” Архіву зовнішньої політики Російської імперії, дозволяють використовувати їх для аналізу умов розвитку чорноморської та середземноморської торгівлі, торгових відносин Російської імперії з Туреччиною та країнами Середземномор’я в цілому. Виявлені описові, статистично-реєстраційні, проектні, звітні і т.д. документи охоплюють різні аспекти зовнішньоторгової діяльності та торгового судноплавства на Чорному та Середземному морях, характеризують участь консульств та дипломатичних представництв Російської імперії в розвитку зовнішньої торгівлі, значення чорноморської середземноморської торгівлі для економічного розвитку Південної України останньої чверті XVIII – початку XIX ст. Особливої цінності багатьом документам надає безпосереднє знайомство їх авторів з умовами чорноморської та середземноморської торгівлі та мореплавства, наявність особистого досвіду та власного бачення перспектив залучення Південної України до середземноморської торгівлі, у тому числі, задля внутрішнього економічного розвитку самого регіону.

GRANICA CELNA I HANDEL ZAGRANICZNY KRÓLESTWA POLSKIEGO PO POWSTANIU LISTOPADOWYM (OD ROKU 1831)

Rutkowski Marek
Politechnika Białostocka

Nieprzychylna polityka celna rządu petersburskiego oraz ogólne trudności gospodarcze spowodowały, iż handel zagraniczny (funkcjonującego na niewielkiej części dawnej Rzeczypospolitej Polskiej) Królestwa Polskiego okresu początku ery paskiewiczowskiej, tj. po roku 1831, ogólnie był realizowany w bardzo trudnych uwarunkowaniach. Celem ukazania problemu analizie poddano: szczelność granicy celnej Królestwa Polskiego; stosunki handlowe z Prusami, Austrią, Wolnym Miastem Krakowem oraz Chinami; bilans handlu zagranicznego Królestwa Polskiego w początkach ery paskiewiczowskiej.

W listopadzie 1831 roku Rząd Tymczasowy stwierdził brak szczelności granicy celnej, dodatkowo ujemne skutki dla poboru opłat celnych wiązały się z udzielaniem przez wielu rosyjskich dowódców wojskowych zezwoleń na wprowadzenie do Królestwa różnorodnych towarów, bez konieczności uiszczenia opłaty celnej. Celem polepszenia sytuacji, wprowadzono nowe rozwiązania – m.in. postanowienie, określające w jaki sposób władze skarbowe winny odzyskiwać opłaty celne. W dalszej kolejności postanowiono sprawdzić stan służby celnej, funkcjonującej na granicach kraju, przy czym władze centralne postanowiły wyrazić zgodę na przyjmowanie byłych wojskowych Wojska Polskiego do administracji celnej. W marcu roku 1832 wprowadzono nowe przepisy dotyczące funkcjonowania straży celnej, próbowano następnie realizować na komorze warszawskiej system nadzoru, istniejący w głównych miastach Rosji.

Generalnie stosunki handlowe z Królestwem Pruskim „w dawniejszym pozostawały stanie”. W okresie popowstaniowym z Krakowem podpisano nowy układ handlowy w dniu 1 lipca 1834 roku. Umowa ta została zawarta na lat osiem. Zawierała on niewielkie tylko różnice w porównaniu do swego przedpowstaniowego pierwowzoru. W popowstaniowych stosunkach handlowych Królestwa Polskiego z Cesarstwem Austriackim uwagę polskich najwyższych władz administracyjnych przykuła sprawa komór celnych, przez które sprowadzano do Królestwa towary kolonialne. Ostatecznie w grudniu roku 1833 Rada Administracyjna umożliwiła prowadzenie polsko-austriackiego obrotu towarami kolonialnymi nie jak dotychczas w dwu, ale w trzech miejscach, usytuowanych na granicy obu państw. Od roku 1835 natomiast tranzyt polskich towarów do Chin

(poprzez Kiachtę) był już zupełnie zabroniony. Na dodatek, tranzyt wyrobów Królestwa, szczególnie sukna, przez Odessę był także w owym czasie wstrzymany przez władze rosyjskie.

Ogólne tendencje dotyczące handlu zagranicznego (i bilansu płatniczego) Królestwa w początkach ery powstaniowej były szczególnie niekorzystne w odniesieniu do dwu państw sąsiednich, tj. Austrii i Rosji. Szczególnie trudna sytuacja wystąpiła po podpisaniu przez Mikołaja I ustawy celnej z listopada 1831 roku, która stała się bezpośrednią przyczyną powstania po stronie polskiej znacznego niedoboru finansowego w prowadzonym na kierunku wschodnim handlu zagranicznym.

Można stwierdzić, iż po upadku powstania listopadowego te kierunki kontaktów handlowych Królestwa Polskiego, które mogły przez swój ewentualny rozwój kolidować z działalnością kupców rosyjskich poddawano ścisłemu nadzorowi, czy wręcz likwidacji. W polityce handlowej Królestwa realizowanej w stosunku do państw trzecich, tj. nie w odniesieniu do Cesarstwa Rosyjskiego, występowały znaczne fluktuacje, przy niewielkim tylko wpływie władz krajowych na podejmowane w tym zakresie decyzje.

РАЗВИТИЕ ИНСТИТУТА ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ТАМОЖЕННЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX в.

Проскураина Марина Геннадьевна

Владивостокский филиал Российской таможенной академии

Важным явлением в развитии права Российской империи было совершенствование института ответственности за таможенные правонарушения. Окончательная переориентация таможенного дела на регулирование внешней торговли, а также усложнение системы таможенно-пошлинного обложения привели к усовершенствованию правовых средств в сфере борьбы с таможенными правонарушениями.

В начале XIX в. ведущим видом наказаний за таможенные правонарушения оставалась конфискация предмета нарушения. Чтобы повысить раскрываемость таможенных правонарушений именованным указом 1811 г. размер премиальной суммы за задержание контрабанды был повышен до 80 % от стоимости конфискованных контрабандных товаров.

В первой половине XIX в. был пересмотрен характер ответственности – во многих случаях государство ужесточило её, перейдя от административных санкций к уголовным наказаниям. Нормы карательного характера были изложены в Таможенном уставе 1819 г., откуда они были перенесены в Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 г. Это явилось важным шагом вперёд в развитии института ответственности за таможенные правонарушения – впервые нормы охранительного характера не расплылись по многочисленным актам, а концентрировались в едином кодексе. Именно в это время было положено начало формированию уголовного института таможенных преступлений. Согласно Уложению 1845 г., все наказания делились на уголовные, соединённые с лишением прав состояния, и исправительные. Вид наказания зависел от того, были ли товары запрещены к провозу или разрешены, пошлинные они или беспошлинные, учитывались и другие обстоятельства, характеризовавшие предмет, объективную и субъективную сторону нарушения.

В первой половине XIX в. институт ответственности за таможенные правонарушения в российском праве получил своё дальнейшее развитие. Это выразилось в следующем:

1) Изменилось понимание контрабанды – с этого времени контрабандой стал не предмет нарушения, а объективная сторона деяния.

2) Более детально был проработан вопрос о круге лиц, привлекаемых к ответственности – основная ответственность возлагалась на собственников и лиц, осуществлявших перевозку товаров, их соучастники (укрыватели и сбытчики) привлекались к ответственности с учётом тяжести вины.

3) Более детально был проработан вопрос о процедуре привлечения к ответственности – она могла быть сугубо административной, то есть осуществлявшейся таможенным органом самостоятельно, гражданско-правовой (судебной) и уголовно-правовой (осуществлявшейся военными судами, в частности по делам об организованной преступности – “скопе”, рецидиве либо особо дерзких случаях).

4) Формы ответственности сохранили преемственность с предшествующим периодом – в большинстве случаев ответственность носила имущественный характер (штрафы и конфискации), лишь в исключительных случаях и только с участием судов санкции могли распространяться на личность нарушителей. Исключение долго составляли неимущие нарушители из сословий, не освобождённых от физических наказаний – их могли присуждать к телесным наказаниям в случае невозможности уплатить причитающуюся сумму штрафных пошлин.

Развитие капитализма в России в XIX в. потребовало дальнейшей регламентации института ответственности за таможенные правонарушения, что выразилось в уточнении формулировки понятия правонарушения, совершенствовании порядка таможенного контроля, регламентации мер ответственности – целью этого было обеспечить развитие внешнеторговых отношений, обезопасить государство от проникновения из-за рубежа контрабанды или вывоза её из Российской империи.

ВІЙСЬКОВІ КОРАБЛІ В НОМЕНКЛАТУРІ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.

Морозов Олег Вікторович
Академія митної служби України

Закони 1806 та 1807 рр. в Російській імперії розпочали тривалий процес створення власного машинобудування. Поступово формувались умови для виробництва власних парових машин. І подібно західноєвропейським флотам, паровий двигун набуває поширення і у російському флоті. Досвід з будівництва та експлуатації першого власного військового пароплава “Ижора” (прийнятий у казну 1829 р.), підтвердив необхідність мати у складі флоту не одиничні парові судна, а вже з’єднання таких кораблів. 21 квітня 1830 р. указом Миколи I пароплавофрегати (ПХФР) були включені до штатної структури російського флоту.

Але перехід до нової галузі суднобудування вимагав тривалого підготовчого періоду для того, щоб засвоїти нові технології й створити нові виробництва. Тому створення парового флоту йшло наступними шляхами: вибір закордонного прототипу; імпортування технологій; замовлення ПХФР в іноземних державах (як правило, в Британії).

Так, для балтійського флоту з 1830 по 1853 рр. на вітчизняних верфях було збудовано 26 пароплавів та 12 ПХФР. 2 пароплавофрегати замовлені і збудовані за кордоном. Це “Владимир” (Ліверпуль, “Бері Кертіс і Кеннеді”), “Камчатка” (Нью-Йорк, В. Браун). Для ПХФР “Отважный”, “Храбрый”, “Смелый”, “Грозный”, “Олаф” отримали імпортовані парові двигуни, виготовлені в Британії та Голландії.

Чорноморський флот до початку Східної війни у 1853 р. отримав 8 неозброєних пароплавів, 27 малих озброєних і 7 великих пароплавофрегатів. Але, на відміну від Балтійського флоту, всі чорноморські ПХФР

замовлялись та будувались у Британії. Такий крок був викликаний тим, що, внаслідок відсутності залізниць, доставляти парові двигуни та інше механічне спорядження з петербурзьких заводів до Миколаєва було не рентабельно. І вартість пароплавів підвищувалась майже вдвічі.

Замовлення за кордоном пароплавів актуалізувало питання про створення спеціального механізму спостереження і прийомки продукції. В зв'язку з цим, російське Морське міністерство запровадило в 1839 р. посаду спеціального спостерігача за будівництвом корабля за кордоном. Першим спостерігачем став капітан I рангу І. І. фон Шанц. Він відповідав за будівництво ПХФР “Камчатка”, а потім став його першим командиром.

Але в першій половині XIX ст. Російська імперія не лише імпортувала, а також експортувала кораблі. Йдеться про продаж російським урядом Іспанії, згідно з угодою від 30 липня 1817 р., п'яти лінійних кораблів і трьох фрегатів. У першій чверті XIX ст. Іспанія знаходилась у складній зовнішньополітичній ситуації. У 1810 р. розпочалось повстання у Південноамериканських колоніях, в 1816 р. Португалія окупувала східне узбережжя р. Ла-Плата. Щоб повернути втрачені заморські володіння, король Іспанії Фердинанд VII вирішив готувати крупномасштабну морську експедицію до Південної Америки. Іспанський уряд розпочав активно вести переговори з західноєвропейськими державами про термінову покупку кораблів. Але Британія, маючи економічні інтереси в Південній Америці, блокувала наміри Іспанії оперативно підготувати заморську експедицію. У березні 1817 р. Фердинанд VII звернувся до російського консула Д. П. Татіщева і повідомив його про намір Іспанії замовити в Росії військові кораблі. У серпні 1817 р. таємна угода була підписана, й іспанський уряд до кінця 1818 р. зобов'язувався сплатити 13 млн 600 тис. руб. У березні 1818 р. іспанські представники в Кадісі прийняли від російських команд кораблі “Дрезден”, “Норд-Адлер”, “Любек”, “Трех Святителей”, “Нептунус” та фрегати “Патрикий”, “Меркуриус”, “Автроил”.

Можемо зробити такі висновки. У XIX ст. закупівля кораблів іноземної побудови стала раціональним виходом з ситуації, коли потрібно було оперативно поповнювати корабельний склад. Особливо це стосувалось держав, в яких суднобудівна галузь знаходилась в занепаді. Російське Морське міністерство здійснювало замовлення за кордоном одиничних екземплярів новітніх типів кораблів з метою ознайомлення і запозичення передових технологій для власних суднобудівних заводів.

ЦЕНЗУРНІ ФУНКЦІЇ МИТНИЦІ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (XIX – поч. XX ст.)

Кириєнко Олександр Юрійович
Інститут історії України НАН України

Однією із головних ознак інституалізації певного органу є чітка й розгалужена мережа його місцевих підрозділів та внутрішніх структурних одиниць. Вертикаль органів цензури в Російській імперії існувала ще з часу затвердження Цензурного статуту 1828 р., подальші ж структурні перебудови та оптимізації устрою системи цензурних інституцій відбувались на основі “Тимчасових правил про цензуру і друк 6 квітня 1865 р.”, які набули чинності 1 вересня 1865 р. Згідно з цим нормативно-правовим актом, замість Головного управління цензури (перебувало з 1862 р. у подвійному підпорядкуванні – Міністерства народної освіти та Міністерства внутрішніх справ) новим центральним цензурним органом стало Головне управління у справах друку МВС, якому підпорядковувався Комітет цензури іноземної та цензурні установи на місцях: комітети, окремі цензори та інспекції при канцеляріях губернаторів. Поряд з цим деякі цензурні функції передавались губернаторам, віце-губернаторам, поліції та митниці.

З митними органами найбільш тісно співпрацювали комітети цензури іноземної, які перевіряли зміст закордонних друкованих видань та зображувальної продукції. Так, усю іноземну літературу та іншу друковану й зображувальну продукцію з митниці доставляли в місцевий Комітет цензури іноземної, де в присутності адресата пакунки приймалися за описом. Після її перегляду цензором, дозволена для продажу іноземна література надходила до вільного продажу; закордонні видання, визнані цензурою шкідливими або такими, що не відповідають цензурним дозволам, повертались адресанту або передавались у спецховища імператорської бібліотеки.

До рішення цензора вся іноземна література зберігалася на складах під наглядом митників, службовці митниці контролювали її кількість, адреси відправників та одержувачів. Для книг, які ввозили з собою іноземні туристи була також розроблена спеціальна процедура цензурного розгляду. У відповідності з нею, дозволялось ввозити книгу не більше одного екземпляру на особу, не політичного змісту або таку, зміст якої відповідає нормам цензурного дозволу. В інших випадках книжки направлялись до цензурного комітету, в разі визнання змісту книги не відповідно цензурним дозволам, її власнику пропонували залишити її на митниці або переслати відправнику.

В роки Першої світової війни на митників були ще й покладені функції з поштової військової цензури, що мала завдання не допустити передачу таємної військової інформації. Під час митного контролю слід було ретельно оглядати у присутності пасажирів потягу їхні особисті речі та багаж. У разі виявлення серед особистих речей кореспонденції російською мовою – цензурувати її на місці, в разі ж виявлення кореспонденції іноземними мовами – спалювати таку у присутності її власника.

Отже, поряд із традиційними функціями митні органи Російської імперії виконували ще й, здавалося б, не типову для них роботу. Вони стали невід’ємною складовою централізованої системи нагляду та контролю за друкованими виданнями, яка включала три складові: 1) спеціальні цензурні органи або чиновники відомства Головного управління у справах друку; 2) органи державної влади та посадові особи, повноваження яких передбачали здійснення цензури (губернатори та віце-губернатори, поліція, митниця); 3) позаштатні співробітники цензурних органів (перекладачі, професори, експерти, вчителі тощо).

ЗАРОДЖЕННЯ БАНКІРСЬКОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Шевченко Валентина Віталіївна

Інститут історії України НАН України

На відміну від західноєвропейських країн, де банкірське підприємництво виникло з міняльного промислу й існувало як окремий вид економічної діяльності, ставши згодом об’єктивним підґрунтям формування національних кредитно-фінансових систем, його зародження й розвиток у Російській імперії відбувалися дещо інакше.

У період Русі попередником банкірської справи було лихварство – досить поширене явище, про що свідчать писемні джерела XI–XII ст. В умовах натурального господарства, обмеженості товарообороту, нерозвиненості грошового обігу процент за користування позикою був надзвичайно високим. Князівська влада намагалася певним чином урегулювати цю ставку. Так, у “Руській правді” встановлювався законний відсоток не більше 20 річних, але якщо гроші видавалися на короткий строк, дозволялося брати й 40 %. Володимир Мономах заборонив стягувати відсотки більше трьох разів,

встановивши таким чином максимальний прибуток лихварів у 150 %. Проте, й у наступні століття лихварські ставки зростали й подекуди досягали 50–100 % на рік.

Лихварство продовжувало існувати досить тривалий час, зберігаючи специфічні середньовічні риси. Практично до 1834 р. ще спостерігалися випадки взяття неспроможного боржника “в зажив” для відпрацювання боргу.

Час появи банкірів як суб’єктів приватного підприємництва у Російській імперії неможливо встановити точно. Відомо лише, що у законодавчих актах Петра I таке поняття вже зустрічається. Так, згідно з Регламентом головному магістрату 1721 р., банкіри, як постійні жителі міст, були віднесені до першої гільдії. Однак відомостей про їхню діяльність практично не збереглося. Очевидно, це були поодинокі фірми, які надавали фінансову підтримку імператорському двору.

Встановлення постійних зв’язків між Росією та Заходом, входження першої до категорії великих держав, поява такого атрибуту, як державний борг – усе це сприяло розвитку кредитних операцій уряду й формуванню у другій половині XVIII ст. інституту придворних банкірів. Його основу, як правило, становили особи іноземного походження, наприклад, Р. Воут, А. Ралль, Ж. Веліо. Найбільш відомим придворним банкіром за царювання Катерини II був голландський підданий Іоганн Фредерікс. Саме за його сприяння російському уряду вдалося отримати великі позики в амстердамських (1769 р. – 50 млн. руб.) та інших європейських банкірів. Після смерті Фредерікса придворним банкіром став англієць Ричард Сутерланд. Банкротство й самогубство останнього були однією з причин створення у 1798 р. спеціальної кредитної установи – контори придворних банкірів. Вона підтримувала тісні зв’язки з провідними банкірськими домами Європи, доставляла гроші у місця дислокації підрозділів російської армії та флоту, дипломатичним представникам, які знаходилися за кордоном. Контора брала участь у торгових операціях, закуповувала зброю, слідкувала за станом вексельного курсу. Офіційно вона припинила функціонування у 1811 р. із створенням Міністерства фінансів та його підрозділу – Особливої канцелярії по кредитній частині. Однак інститут придворних банкірів існував ще до середини XIX ст. в уособленні династії Штігліців.

Отже, перші банкірські установи у Російській імперії були нечисленними і спрямованими винятково на обслуговування казни. Як явище типове, приватний банкір не відомий до XIX ст. Якщо в Західній Європі розвиток банкірської діяльності був органічним породженням процесу удосконалення економічних відносин, то в Російській імперії для цього не було необхідного підґрунтя. “Торгове і промислове життя, – писав В. Судейкін, –

було таким простим і велося на таких нескладних началах, що вочевидь не могло породити потребу в спеціальних комерційних банках”.

НАГРАЖДЕНИЕ МЕДАЛЯМИ И ОРДЕНАМИ ЛИЦ КУПЕЧЕСКОГО СОСЛОВИЯ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В XIX – НАЧАЛЕ XX СТОЛЕТИЯ

Журавлёв Александр Алексеевич

*Санкт-Петербургский государственный медицинский университет
имени академика И. П. Павлова*

Социально-экономические изменения, происходившие в Российской империи в XIX в. приводили к изменению взаимоотношений между властью и предпринимательским сословием. Монархия стремились привлечь купцов к общепользней деятельности, которая должна была способствовать сглаживанию социальных конфликтов. Правительство поощряло предпринимателей, если они жертвовали средства в пользу системы образования, здравоохранения, духовную сферу или предоставляли средства в пользу государства для решения насущных проблем (прежде всего, в период военных действий, когда страна испытывала дефицит денежных средств).

Наиболее распространённой формой поощрения являлось награждение медалями, которые жаловались подданным Российской империи с надписью “За усердие”. Первые награждения были осуществлены во время правления императора Александра I, в 1803 г. В дальнейшем на медали сохранялась надпись “За усердие”, но менялось только изображение царствующего монарха. Медали делились на серебряные и золотые, а кроме этого, подразделялись на нашийные и нагрудные. В официальных документах разница в значимости между нашийными и нагрудными не встречалась, но на практике предпочтение отдавалось нашийным медалям. Ношение серебряных медалей предусматривалось на Станиславской, Аннинской, Владимирской, Александровской лентах. Для золотых медалей добавлялась Андреевская. Первоначально предусматривалось постепенное награждение от низшей награды к высшей, но уже в конце XIX ст. правила претерпели незначительные изменения, и они жаловались с учётом полученного образования и финансовой и деловой состоятельности купца.

Со второй половины XIX ст. в практику вводится награждение лиц купеческого сословия российскими орденами. Ордена были такими же, как и

для чиновников, то есть на них отсутствовали боевые символы. Наибольшее распространение эта практика получила в конце века, когда были юридически оформлены правила награждения. В основном правительство жаловало ордена низших степеней – святого Станислава и святой Анны III и II степеней, а также орден святого Владимира IV и III степени. Награждение орденами высших степеней предусматривалось только для лиц, участвовавших в общественной жизни и зарекомендовавших себя как меценаты и благотворители.

Кроме этого предусматривалось награждение купцов и иностранными орденами, но, как свидетельствуют архивные материалы, это рассматривалось как политический “политес” между странами.

Созданная система награждения орденами и медалями решала несколько задач. Во-первых, это оценка государством вклада лиц предпринимательского сословия. Во-вторых, это становится значимым для купцов, поскольку других возможностей получить знаки внимания от власти у них не было. В-третьих, созданная система заставляла всё большее число купцов заниматься благотворительной деятельностью. В-четвёртых, это деятельность служила на благо всего общества.

РУКОВОДСТВО ТАМОЖЕННОГО ВЕДОМСТВА В РОССИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX в.

Михайлов Андрей Александрович

Санкт-Петербургский государственный политехнический университет

Райконен Елена Евгеньевна

Северо-Западная Академия государственной службы

Таможенная политика Российской империи во второй половине XIX – начале XX вв. нашла отражение в обширной научной литературе. В гораздо меньшей степени подвергался изучению личный состав таможенного ведомства, включая его высшее руководство. Между тем, представляется важным выяснить, какие конкретно люди возглавляли это важнейшее направление государственной жизни. Целью данной работы является комплексный анализ биографических данных о руководителях таможенного ведомства в период с 1864 г., когда в составе Министерства финансов был учрежден Департамент таможенных сборов (ДТС), по октябрь 1917 г.

Общее руководство таможенным ведомством возлагалось на директора ДТС, который избирался министром финансов и назначался указом императора. Ближайшими помощниками директоров являлись вице-директора. На директорском посту за рассматриваемый период сменилось 7 человек: Д. А. Оболенский (1864–1870), П. А. Качалов (1870–1882), Л. Ф. Тухолка (1882–1894), Н. И. Беллюстин (1894–1908), С. Д. Ган (1908–1914), С. А. Шателен (1914–1916), С. А. Гринвальд (1916–1917). На посту вице-директора побывало 10 человек, причем с 1864 по 1868 г. в штате ДТС состояло два вице-директора, в 1868–1895 гг. – один, потом – снова два.

Назначение директора ДТС диктовалось весьма разнообразными причинами как объективного, так и субъективного характера. Очень часто директора до назначения не имели опыта таможенной службы. Д. А. Оболенский служил в судебном ведомстве, Комиссариатском департаменте Морского министерства, а непосредственно перед назначением заведовал эмеритальной кассой этого министерства. Во время службы по морскому ведомству он привлёк к себе внимание великого князя Константина Николаевича и будущего министра финансов М. Х. Рейтерна, которые стали инициаторами его назначения директором ДТС. Второй директор, Н. А. Качалов, долгое время занимался земской деятельностью, в 1869–1870 гг. занимал пост Архангельского губернатора. Л. Ф. Тухолка (1841–1899), юрист по образованию, перед назначением на директорский пост был Одесским градоначальником. Н. А. Беллюстин, также профессиональный юрист, служил по судебной “линии”, в 1886 г. стал юрисконсультom в Министерстве финансов и с этого поста пришел в ДТС. С. Д. Ган был первым директором, который к своему назначению имел опыт таможенной службы. Он ещё в 1878 г. поступил в ДТС, затем служил в С.-Петербургской сухопутной таможне. С. А. Шателен до своего назначения служил в Минфине, в Отделе Торгового мореплавания. Только последний директор Департамента С. А. Гринвальд пришёл на свой пост с должности вице-директора.

От директора требовались скорее общеадминистративные способности, нежели глубокое знание таможенной службы. Конкретные вопросы курировали вице-директора, профессионализм которых в сложившейся ситуации приобретал особое значение. При формировании ДТС вице-директорами были назначены И. Н. Колесов и Ф. Г. Тернер. И. Н. Колесов без малого 20 лет прослужил в Департаменте внешней торговли, на базе

якого створювався ДТС. Він повинен був забезпечити преемственность в діяльності установ, і не випадково йому поручалися переважно кадрові питання. Ф. Г. Тернер мав досвід служби в Міністерстві (але не в митниці) і був відомий як статистик, вчений-економіст і сторонник фритредерства (правда, дуже поміркованого). Йому належало розробити курс ДТС в умовах наметившогося в той час відходу від жорсткого протекціонізму. Дуже вміло підібрав собі помічників Бєлюстин: один заступник, О. Ф. Бєлявський, був професійним юристом, другим, В. Д. Блаватський, мав великий досвід практичної митної служби. В цілому модель управління, коли на чолі відомства стояв адміністратор, розробляв «загальний курс», не будучи спеціалістом в тій сфері, якою керував, а конкретні питання вирішували його заступники, була характерною і для інших установ Російської Імперії. Опорою управління були також керівники відділів ДТС, вибір яких носив дуже ретельний характер і склад яких буде розглянуто авторами в статті.

ЧАЙНИЙ КОНТРОЛЕР – МИТНИК АБО ПОДАТКІВЕЦЬ? (НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОЇ МИТНИЦІ)

Дейнеко Сергій Миколайович
Харківський історичний музей

Маловідомою категорією працівників, пов'язаних з митницями, були контролери, котрі обанделювали чай, або як їх часто називали – чайні контролери. Вперше ці службовці з'явилися в Митному відомстві на початку 90-х рр. XIX ст. Було проведено експеримент, за яким чайні контролери працювали протягом 5-ти років тільки при Санкт-Петербурзькій портовій митниці. Нововведення виявилось ефективним, і з середини 90-х рр. XIX ст. посади чайних контролерів поширили на митні заклади в інших регіонах Російської імперії. Така посада була введена і в Харківській митниці, оскільки з року в рік збільшувалися обсяги надходження чаю: якщо в 1890 р. через митницю в Харкові ввезли 7 тис. 219 пудів чаю, то вже в 1892 р. привезено 7 тис. 344 пуди.

Державна Рада Російської імперії 20 травня 1896 р. дозволила призначати при всіх головних складських та першокласних митницях чиновників

Акцизного відомства Міністерства фінансів “состоящими” при митниці для нагляду за торговими операціями з чаєм, одним із найбільш популярних товарів, що завозився до держави. Тобто, можна вважати цю категорію співробітників відрядженими з Департаменту акцизних зборів до Департаменту митних зборів у межах Міністерства фінансів.

Згідно з угодою між Департаментом митних зборів та Акцизним відомством, чайні контролери мали право вступити на державну службу як цивільні чиновники. Головним обов’язком чайних контролерів був нагляд за так званим “обандероливанием” чаю в спеціальних чайних приміщеннях (складах) при митних закладах, тобто розділенням великих партій чаю на невеличкі вантажі – “бандеролі”. Згодом ці “бандеролі” надходили в роздрібну торгівлю. При отриманні великої партії чаю працівник митниці разом з чайним контролером перевіряли на вантажах всі пломби та наявність відповідних печаток на документах.

Постановою Державної Ради від 12 червня 1896 р. всі губернії та інші адміністративні одиниці для отримання вантажів з чаєм закріплювалися за митними округами та окремими митницями. Так, губернії Харківська, Курська, Воронежська, Полтавська та Чернігівська стали зоною відповідальності Харківської митниці.

Пости зі зважування та розфасовки чаю в Харкові знаходилися в одному із приміщень Харківської митниці, а також на Рибній вулиці (нині – Кооперативна) при магазині Ващенкох. При Харківській митниці “состояло” троє чайних контролерів – Білецький, Мезокс та Михайлов. Окрім роботи в Харкові, вони виїжджали у відрядження до Воронежа, Курська, Белгорода, Полтави та Чернігова. Для цього виділялися спеціальні кошти в розмірі 125 крб. в місяць.

У вересні 1915 р. Віктор Ващенко, співвласник Торговельного Будинку “Иван Иванович Ващенко и Сыновья”, звернувся до керуючого Харківською митницею О. В. Пещанського з проханням закрити пост при магазині Ващенкох у зв’язку зі зниженням поставок чаю до Харківської митниці. Пост в приміщенні митниці по вул. Катеринославській продовжував працювати і надалі.

Нарікань на роботу чайних контролерів не виявлено, окрім одного комічного випадку. На чайного контролера М. Білецького 19 квітня 1901 р. надійшов виказ, в якому його звинувачували у недбалому ставленні до службових обов’язків. Суть звинувачення полягала в тому, що Михайло Білецький у службовий час кидав свій пост, що знаходився при магазині Ващенкох на Рибній вулиці і прямував до Харківського Технологічного інституту слухати лекції, тим самим завдаючи збитків державній скарбниці.

Слідство у справі Білецького доручили члену митного Присутствія Харківської митниці Пашкову. Під час слідства виявили, що Михайло Павлович Білецький дійсно навчався на III-му курсі хімічного факультету (до справи додавалося підтвердження директора Харківського Технологічного інституту за № 5775 від 29 жовтня 1901 р.), але під час служби свій пост не кидав. Пашков виявив, що даний виказ написав титулярний радник Олександр Геращенко на ґрунті ревнощів. Слідству стало відомо, що М. Білецький мав роман з дружиною О. Геращенко. Ображений чоловік вирішив звести рахунки з кривдником, написавши на нього анонімний брехливий виказ, таким чином розраховуючи, що Білецького виженуть з митниці, і його дружина, не витримавши матеріальних негараздів, повернеться до нього.

Підсумовуючи, треба відзначити появу в 90-х рр. XIX ст. особливої категорії працівників – чайних контролерів. Вони являли собою симбіоз акцизного чиновника (податківця) та митника. Таким чином Департамент митних зборів та Акцизне відомство намагалися зменшити обсяги контрабанди чаю та збільшити митні надходження до державної скарбниці від ввезення та продажу даної продукції.

ТОРГОВІ ПІДПРИЄМЦІ КРИМУ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.

Серова Катерина Дмитрівна

Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського

Прогресивні зміни другої половини XIX ст. стимулювали розвиток економіки, що впливало і на активізацію комерційної діяльності населення. Законодавство Російської імперії називає купцями осіб, які займалися торгівлею та щорічно оголошували свої капітали і поновлювали гільдійські документи. У середині 60-х рр. XIX ст. в містах півострова нараховувалося 3494 купця, що становило 61 % від загальної кількості купців Таврійської губернії. З цієї кількості 29,6 % купців доводилося на губернське місто. Другим за чисельністю купців було місто Карасубазар, в якому нараховувалося 716 купців або 20,4 %, за ними слідували Севастополь – 15,1 %, і Євпаторія – 12,3 %. Кримські повіти за кількістю купців поступалися материковим (Мелітопольському, Дніпровському та Бердянському). Кількість купців у Євпаторійському, Перекопському, Феодосійському, Сімферопольському та Ялтинському повітах складало не більше 20 % від загальної

кількості купців Криму, що пов'язано з низькою щільністю населення півострова. Найбільша кількість купців спостерігалася у Феодосійському повіті і становила 40 % від загальної кількості купців кримських повітів. На початку ХХ ст. на півострові працювало більше 5 тис. купців, що становило приблизно 60 % від загальної чисельності купців губернії. Від загальної кількості купців півострова піддані російської імперії становили 98,5 % (за етнічною належністю розподілялися таким чином: євреї становили 53 %, росіяни – 13 %, татари – 13 %, вірмени – 9 %, греки – 7 %, караїми – 3 %, французи – 0,5 %). 1,5 % припадало на підданих інших держав.

Крім гільдійського купецтва, торгові операції більш дрібного масштабу виконували численні жителі міст і селищ. На подібні торгові дії вибиралися промислові свідоцтва, а також свідоцтва на дрібний, розвізний і розносний торг. У 1870 р. в Таврійській губернії було видано 4837 торгових свідоцтв на торгівлю та промисли. Більша кількість виданих свідоцтв доводилася на дрібну торгівлю – 74,3 %. На розвізний торг було придбано 3,7 % свідоцтв від їх загальної кількості, на розносний – 1 %, міщанські промисли становили 21 %. До початку ХХ ст. число торгових свідоцтв, придбаних в Таврійській губернії, досягло 1371 найменування. На розвізний торг доводилося 20,9 %, на розносний – 22,3 %, на торгові підприємства – 56,8 %. Таке незначне число свідчень можна пояснити нововведеннями у податковій системі, що розділили торговельні та промислові об'єкти в окремі групи. При підрахунку кількості дрібних торговців, слід враховувати, що різні види товарів, згідно із законодавством Російської імперії, могли продаватися без торгових документів, тому в реальному економічному житті чисельність дрібних торговців була значно вищою.

Аналіз співвідношення чисельності представників торгового класу, їхніх оборотних капіталів і прибутку дозволяє зробити такі висновки. У кількісному відношенні в Криму превалювали дрібні торговці (близько 70 %). Кількість гільдійських купців Криму складала не більше 30 %, однак обсяги купецького прибутку були значно вищими, ніж у дрібних торговців і становили близько 70 % від загальної суми прибутку всіх торгуючих в регіоні. Переважна більшість купців зосереджувалася в містах губернії (біля 80 %), тоді як на сільську місцевість Таврійської губернії припадало не більше 20 % представників торгового класу. У Криму зосереджувалось більше 50 % купців від їх загальної кількості в Таврійській губернії. Підприємницька діяльність у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. приносила від 5 до 50 % в доходи міст півострова, що значно підвищувало рівень добробуту населених пунктів.

Державна законотворча діяльність в галузі торгового права, а також створення мережі кредитних установ та діяльність органів місцевого врядування із забезпечення належної організації торгівлі сприяли органічному розвитку підприємницької діяльності півострова у другій половині XIX – на початку XX ст.

ГІЛЬДІЙСЬКІ СПИСКИ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ КУПЕЦТВА м. ОЛЕКСАНДРІВСЬКА КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX ст.)

Новікова Ольга Андріївна

Запорізький національний університет

Джерельною базою дослідження історії купецтва м. Олександрівська Катеринославської губернії виступають архівні матеріали міських органів самоврядування, що зберігаються у Державному архіві Запорізької області (далі – ДАЗО). Серед сукупності історичних джерел виокремлюємо такий вид звітньо-інформаційної документації, як гільдійський список купців. Для нашої розвідки гільдійський список виступає основним джерелом з історії олександрівського купецтва.

Гільдійські списки купців в Російській імперії почали складати з 1820-х рр.. На жаль, в архівних фондах ДАЗО збереглися лише 5 гільдійських списків Олександрівського купецтва – за 1861, 1863, 1871, 1896, 1905 рр. Такий список складався органом виконавчої влади (ратуша, громадське управління, управа) на основі купецьких свідоцтв та торгових перевірок. Гільдійський список мав вигляд таблиці, що включала такі стовпчики – прізвище, ім'я та по-батькові купця та членів його сім'ї, склад сім'ї, стан торгового капіталу, наявність торгових закладів у місті та місце їх розташування, товари та хто, безпосередньо, займався торгівлею у відповідних закладах.

Гільдійський список як джерело дозволяє дослідити та проаналізувати чисельність та склад гільдійського купецтва м. Олександрівська у другій половині XIX – на початку XX ст., склад сім'ї купця, віросповідання торговця, кількість купецьких свідоцтв, виданих на родину, стан капіталу купця та його професійне спрямування (тобто який вид товару

реалізував). Завдяки інформації, наведеній у гільдійському списку, ми можемо прослідкувати динаміку розвитку капіталів купців, їх соціально-економічного розвитку.

Аналіз гільдійських списків дозволяє зробити висновки про помітне зростання чисельності купецтва в м. Олександрівську з 1870-х рр., особливо помітним є збільшення кількості купців першої та другої гільдії, а також зростання їх капіталу. Серед купців Олександрівська переважали єврейські торговці. Найдавнішими олександрівськими купецькими родами були Захаріни, Боброви, Гаврішеви, Пашкови, Хасты, Щедровичі. Серед родин олександрівських купців другої половини XIX – початку XX ст. виокремлюємо родини, які мали від 1 до 5 членів, родини, які мали від 5 до 10 членів, родини які мали більше 10 членів. Олександрівські купці у своїх торгових лавках реалізовували переважно продукти харчування, тканини, залізо та будівельні матеріали.

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК СПОЖИВЧИХ КООПЕРАТИВІВ У ХАРКІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (1866–1917)

Скиданова Антоніна Вікторівна

Коледж переробної та харчової промисловості Харківського національного технічного університету сільського господарства ім. Петра Василенка

Історіографія кооперативного руху в Російській імперії є значною і різножанровою. Попри це тема не втрачає актуальності, бо, перебуваючи на перетині соціального, політичного, інтелектуального, економічного, де в чому навіть ментального контекстів, дає дослідникам можливість бачити нові аспекти проблеми.

У доповіді пропонується розглянути історію формування та розвитку споживчих кооперативів у Харківській губернії в контексті кооперативного будівництва в Російській імперії, наголошується на проблемах, які потребують подальшого вивчення.

У Росії кооперативні ідеї набули популярності в 1860-х рр. головним чином в середовищі громадських діячів та інтелігенції. Споживчі кооперативи розглядалися як спосіб організації справедливої торгівлі, позбавленої спекуляцій, продажу недоброякісних товарів, дефіциту тощо. Історія ство-

рення та нетривалого існування першого споживчого кооперативу в Харківській губернії – Харківського товариства – є доволі типовим прикладом організації кооперативів у Російській імперії в 1860-х рр. Організоване прихильниками популярних на той час ідей кооперації, товариство за кілька років існування (1866–1869) стало доволі чисельним і економічно успішним. За складом учасників його можна охарактеризувати як суто міське і як таке, що об'єднувало переважно осіб середнього рівня достатку. Харківське товариство розпалося через непорозуміння між його членами, що свідчать про неготовність до сприйняття суті кооперативних ідей, закладених європейським досвідом. Власне аж до кінця XIX ст. споживчі товариства, як й інші типи кооперативів, залишалися поодиноким явищем в житті губернії. Такий стан кооперації був характерний для всієї імперії, що доволі різко контрастувало з європейськими країнами, де вона набувала все ширшого розповсюдження. Слабкий розвиток кооперативного руху в Росії найчастіше пов'язують з низьким матеріальним і культурним рівнем населення, недостатнім роз'ясненням основ кооперативного будівництва та несвідомим ставленням до справи більшості членів товариств, нестачею організаторів, розчаруваннями у справі, недосконалістю статутів кооперативних товариств. Зростання кількості споживчих об'єднань у Харківській губернії починається з кінця XIX ст. під впливом пожвавлення економічного розвитку та посилення соціальних проблем, що його супроводжували. Як і раніше споживчі кооперативи залишалися явищем міським, проте, на відміну від кооперативів зразка 1860-х рр., почали носити виразний робітничо-професійний характер, об'єднуючи працівників певних підприємств чи сфер зайнятості. Позитивний вплив на подальший розвиток споживчих кооперативів справили затвердження в 1897 р. державного зразка статуту та віднесення затвердження статутів кооперативів до компетенції губернаторів. Соціально-економічні проблеми початку XX ст., активізація громадської активності та самоврядних ініціатив в роки революції 1905–1907 рр. стали основою для лавиноподібного зростання чисельності та розширення географії розповсюдження кооперативів в імперії. У Харківській губернії чисельність споживчих кооперативів набула тенденції до зростання лише з 1910 р., практично кожен новий кооператив був сільським. Різке та стрімке зростання споживчих кооперативів у губернії почалося саме лише в роки Першої світової війни. Характерною особливістю функціонування споживчих кооперативів в цей період стає участь в розподілі продуктів з-поміж населення, до якої вони залучалися урядом та органами місцевого самоврядування. На думку деяких тогочасних дослідників, це призводило до втрати ними кооперативної суті.

ДО ІСТОРІЇ ТОРГОВЕЛЬНОЇ УГОДИ УКРАЇНИ З ЦЕНТРАЛЬНИМИ ДЕРЖАВАМИ НАВЕСНІ 1918 РОКУ

Гребенюк Олена Іванівна

*Кіровоградський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка*

В історії української революції є немало драматичних сторінок, які ґрунтовно вивчаються науковцями з метою аналізу досвіду набутого ще в перші роки національно-визвольних змагань. Зокрема, це питання укладення Торговельної угоди України з Центральними державами. Зазначені події описані політичними діячами (В. Винниченком, Д. Дорошенком, М. Ковалевським) та досліджуються багатьма сучасними науковцями, у тому числі В. Верстюком, І. Лебедевою, В. Солдатенком, Р. Пирогом.

Навесні 1918 р. першочерговим завданням Міністерства торгу і промисловості УНР була організація виконання договору з товарообміну із Центральними державами, укладеного на їхню користь як розрахунок за військову допомогу у боротьбі з більшовиками. Ситуація ускладнювалася тим, що мирна делегація у Брест-Литовську не зафіксувала жодної конкретної цифри щодо обсягу збіжжя, котре Україна може постачати Центральним державам. Тільки 3 квітня 1918 р. на засіданні РНМ були вироблені умови торговельної угоди. Їх аналіз дозволяє виділити як зобов'язання з боку України, так і зобов'язання з боку австро-угорського та німецького командування. Так, Україна повинна була до нового урожаю поставити максимум до 60 млн. пудів зернових й бобових продуктів та борошна. Ціна на хліб середньої якості мала встановлюватися на момент здачі. Представництво німців у центральному та губернських продовольчих органах для контролю прийому та відправки збіжжя було можливим лише у крайньому випадку. Відповідно Центральні держави повинні були асигнувати заготівлю хліба, повернути українські залізничні вагони, забрані у більшовиків. Потрібно було негайно розпочати ввезення в Україну із Центральних держав, в першу чергу, сільськогосподарських машин й мануфактури, припинити самовільний вивіз збіжжя й не втручатися у продовольчі справи. РНМ на своїх засіданнях обговорювала також питання щодо кількості товарів, які прагнуть отримати німці до 1 серпня. З'ясувалося, що Україна може задовольнити не більше 30 % цієї кількості. У свою чергу, й українські вимоги Німеччина не була в змозі задовольнити у повному обсязі.

Визначення умов товарообміну з Центральними державами відбувалося повільно. Значні суперечності розгорнулися щодо розрахунку за війсь-

кову допомогу марганцевою рудою з Донецького басейну. Україна мала великі запаси руди, але у разі її вивозу могли стати українські заводи.

Тільки на кінець квітня 1918 р. майже за всіма пунктами договору про товарообмін з Центральними державами була досягнута згода, у тому числі й щодо цін на товари. Торговельний договір із Центральними державами був підписаний 23 квітня М. Поршем, який очолював відповідну Державну комісію. Тому Центральна Рада не змогла раніше забезпечити регулярні поставки хліба і вивіз продуктів. Але уже з початком весни 1918 р. німецькі та австро-угорські війська почали затримувати продовольчі вантажі, не пропускати їх до Києва, відправляти у свої держави, вивозити хліб й збіжжя пароплавами через чорноморські порти. В Україну прибули німецькі агенти, які скуповували хліб задешево і намагалися його вивезти.

На засіданні РНМ 3 березня 1918 р. була прийнята ухвала про заборону вивозу без дозволу України продуктів за кордон. Порушники мали каратися конфіскацією майна, трьома місяцями ув'язнення та 3 тисячами крб. штрафу. 18 квітня на засіданні РНМ зазначалось, що дії німецького командування є засобом “тероризації” українського уряду, аби “визискати” Україну в справі збіжжя й товарообміну. Засідання з товарообміну з Центральними державами відбулося в Києві 24 квітня.

29 квітня 1918 р. Центральна Рада і РНМ були повалені в результаті гетьманського перевороту. Однією з його причин було невиконання Українською владою торговельної угоди та переорієнтація німецького військового командування на Павла Скоропадського.

“АЛКОГОЛЬНІ” ПОДАТКИ ЗА ЧАСІВ УНР ТА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (1918 р.)

Гай-Нижник Павло Павлович

*Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса
НАН України*

Один із засобів отримання коштів до державної скарбниці у 1918 р. уряд УНР вбачав у дозволі на продаж коньяку і вина, виробленого з фруктів та ягід. Вільний продаж цих напоїв було заборонено ще царським урядом з початком світової війни, виняток складав лише їхній збут за рецептами у вигляді ліків. 5 квітня 1918 р. виконуючий обов'язки народного міністра фінансів В. Мазуренко та виконуючий обов'язки директора Департаменту

посередніх податків А. Маршинський подали до Ради народних міністрів доповідь, в якій, зокрема зазначалося, що “нині, коли війна уже скінчена й життя переходить на мирне становище, утиснення в продажу кон[ъ]яку, який в багатьох випадках вживається як лікарство, являється не потрібним, а тим самим слід-би було дозволити вільний продаж його”. Справа в тім, що, дозволивши такий вільний продаж цих алкогольних напоїв, держава могла б отримувати зиск шляхом стягування акцизних зборів з продавців не лише вітчизняного виробу, але й з привезеного з-за кордону. Такий досвід існував раніше в Російській імперії, й український Департамент посередніх податків прагнув його використати.

В. Мазуренко виніс пропозиції щодо дозволу продажу коньяку і вина, виготовлених з фруктів та ягід, на порядок денний засідання уряду 13 квітня 1918 р., але лише 17 квітня 1918 р. Рада народних міністрів ухвалила рішення дозволити продаж вказаних напоїв.

Після запровадження податку на коньяк та виноградні вина передбачалося також відновлення скарбової винокурної монополії. Згідно з даними Фінансових палат, ми підраховали, що за перші чотири місяці 1918 р. держава отримала від: загального акцизу зі спирту і вина – 45 345 крб. 33 коп.; зниженого акцизу зі спирту, який відпускався на лакові заводи, – 26 950 крб. 12 коп.; додаткового акцизу з горілчаних виробів – 00 крб.; акцизу зі спирту, який викурюється з винограду і фруктів, – 119 крб. 32 коп.; акцизу з пивоваріння і медоваріння – 225 995 крб. 50 коп.; акцизу з дріжджів – 830 350 крб.; акцизу з виноградних, фруктових, ягідних та родзинкових вин – 1 388 359 крб. 65 коп.; патентного збору – 16 996 крб. 95 коп.; грошових покарань за порушення постанов про збір з напоїв – 8 812 крб. 46 коп.; грошових покарань за знищення або псування контрольних апаратів автоматичних ваг тощо – 1 крб. 28 коп.; збору за утримання акцизного догляду з оцтових та інших заводів, які користувалися акцизним спиртом, – 4 545 крб. Сума, як на ті кризові часи, невелика, тим паче процесі творення нової держави в умовах фінансово-економічних, воєнних та соціально-політичних потреб.

Після повалення Центральної Ради (29 квітня 1918 р.) значну долю прибутків від винокурної (горілчаної) монополії сподівався отримати й гетьманський уряд. Уже 9 травня 1918 р. було ухвалено Закон про дозвіл винокуріння з кормової патоки з травня поточного року. Винокурну монополію було введено 31 липня 1918 р. Рада Міністрів ухвалила також Постанову про надання міністрові фінансів права розпорядження всією чорною годівляною патокою, а 6 серпня її затвердив Гетьман П. Скоропадський. У середині серпня 1918 р. Малою Радою міністрів було ухвалено для впровад-

ження в життя з 1 вересня Законопроект про звільнення від акцизних та митних податків виноградового вина, що привозиться з-за кордону християнськими церквами та монастирями для релігійної мети, а на наступному засіданні Малої Ради міністрів (на початку вересня) було схвалено проект Закону про ревізію скляного посуду, корків та смоли, необхідних для потреб скарбової горілчаної монополії та Законопроект про заснування при Міністерстві фінансів Ради по справах скарбових монополій. Додамо принагідно, що крім цих законопроектів, Малою Радою міністрів було також ухвалено проект Закону про встановлення патентного податку з місць виготовлення й продажу квасу, овочевої води, морсів, штучних мінеральних вод та інших безалкогольних напоїв.

Чи були вищезазначені законопроекти втілені в життя, невідомо, втім реально вступити в дію вони, з огляду на подальші історичні події, напевно не встигли. Тим часом, як згадував П. Скоропадський, державна монополія на винокуріння “почала давати значний дохід”. За кілька місяців на жовтень 1918 р. (включно) прибутки від винокурної монополії склали 87 602 600 крб. Правда, і в цій монополії прибуткові перспективи ще були попереду, адже за бюджетом вони мали б становити 350 900 тис. крб. валового доходу. Відзначаючи в аналізі-рефераті політику уряду, тодішній експерт зазначав, що запровадження винокурної монополії дозволило не лише збільшити державні прибутки, але й “можливість боротися з безпорядочним винокурінням, що набуває в дійсний час у широких розмірах на селі”.

РАДЯНСЬКІ МИТНИКИ ДОБИ “ВОЄННОГО КОМУНІЗМУ” У БОРОТЬБІ З КОНТРАБАНДОЮ

Архірейський Дмитро Володимирович
Академія митної служби України

Аналіз історіографії, присвяченої проблемам боротьби з контрабандою в СРСР, показує, що повною мірою антиконтрабандна діяльність радянських митників доби “воєнного комунізму” досліджена не була. Ще менш вивченою виявилась боротьба митників з контрабандою на теренах України.

19 грудня 1917 р. з’явилася постанова ВРНГ РСФРР “Про порядок зовнішньої торгівлі”, дія якої спрямовувалася на захист державної монополії на вивезення за кордон хліба. Таким чином, несанкціоноване більшовицьким режимом вивезення хліба за кордон по суті вважалося контрабандою.

21 грудня з'явилась інструкція “Про правила в'їзду та виїзду з Росії”, яка надавала право оглядати багаж пасажирів на кордоні. 28 грудня 1917 р. ВРНГ РСФРР затвердила постанову “Про заборону привезення предметів розкоші”, яка передбачала доволі сувору відповідальність за контрабандне ввезення на територію “країни Рад” значного переліку предметів розкоші. Наступного дня уряд РСФРР затвердив декрет “Про дозволи на ввезення і вивезення товарів”, яким уперше визначалося поняття контрабанди. Відповідно до декрету, впроваджувалася дозвільно-заборонна (ліцензійна) система на перевезення товарів через кордон. Митні установи мали контролювати процеси переміщення товарів через кордон в межах дозвільно-заборонної системи. Тим самим визначалися перші дві функції радянського митного відомства – контрольна та антиконтрабандна.

Відповідно до декрету про націоналізацію радянської зовнішньої торгівлі від 22 квітня 1918 р., всі зовнішньоторговельні операції “країни Рад” зосереджувалися під контролем Наркомату торгівлі і промисловості. 29 травня 1918 р. уряд РСФРР прийняв декрет “Про розмежування прав центральної і місцевих радянських властей із збирання мит і регулювання діяльності місцевих митних установ”. Цим нормативний актом підвищувалося значення митного відомства, антиконтрабандистська діяльність якого відтепер розглядалася саме в контексті захисту державної монополії зовнішньої торгівлі.

У 1919 р. більшовикам, які здебільшого переймалися проблемою втримання політичної влади, було явно не до боротьби з контрабандою. І все ж наявна соціально-економічна ситуація змушувала радянських митників протидіяти контрабанді. 26 лютого 1919 р., наприклад, було підписано циркуляр Головного управління митного контролю “Про провезення пасажирами нормованих продуктів”. 10 жовтня 1919 р. з'явилася постанова РПО РСФРР, згідно з якою боротьба з контрабандою покладалася на прикордонні митні установи і структури Особливого відділу ВНК.

Повернення більшовиків наприкінці 1919 – на початку 1920 р. до України сприяло уніфікації й централізації радянської митної системи. В Україні відновив свою діяльність Відділ митного контролю, одним із завдань якого була розробка та реалізація заходів у боротьбі з контрабандою.

11 травня 1920 р. з'явилася спеціальна постанова РПО РСФРР “Про боротьбу з контрабандною торгівлею”, якою визначались обставини торгівлі контрабандним товаром і особи, котрі мали притягуватися до кримінальної відповідальності за здійснення такої торгівлі. З 1920 р. радянське митне відомство почало впроваджувати практику преміювання затримувачів контрабанди. 4 грудня 1920 р. уряд РСФРР затвердив декрет “Тимчасові правила ввезення з-за кордону і вивезення назад за кордон іноземних товарів”. За

декретом, товари, які провозилися через кордон без дозволу Наркомату зовнішньої торгівлі, вважалися контрабандними і мали конфісковуватися митними установами.

Завершення наприкінці 1920 р. в європейській частині колишньої імперії, включаючи територію України, бойових дій могло, звісно, означати перехід до мирного та стабільного життя. Проте більшовицька політика “воєнного комунізму” та політико-економічна блокада “країни Рад” продовжували економічну кризу. Контрабандна діяльність для значної частини населення, особливо у прикордонній зоні, стала способом фізичного виживання. Жорстокість антиконтрабандних законів правлячого режиму, який мало що робив для задоволення життєвих потреб підвладного населення, не могла відмінити інстинкт народного виживання.

Таким чином, не дивлячись на перехід до мирного життя, урядова боротьба з контрабандою лише посилювалася. Вже 3 січня 1921 р. було затверджено декрет РНК РСФРР про реквізиції і конфіскації, за якими митним установам надавалося право конфіскації контрабандних товарів у разі їх виявлення. Іншим заходом посилення урядової боротьби з контрабандою було затвердження 31 січня 1921 р. “Тимчасового положення про комісарів митних установ”.

Проявляв турботу про захист кордону й уряд УСРР. Зокрема, 15 січня 1921 р. відбулося засідання РНК, на якому з доповіддю “Про охорону кордонів” виступив М. Фрунзе.

У березні 1921 р. відбулись дві події, які суттєво вплинули на подальший хід боротьби з контрабандою: по-перше, між Польщею, з одного боку, та РСФРР й УСРР, з іншого, було укладено Ризький мирний договір, за яким визначалась лінія західного кордону більшовицької держави; по-друге, X з’їзд РКП(б) проголосив курс нової економічної політики, що прямо впливало на розвиток контрабанди і, відповідно, на боротьбу держави з нею.

КОНТРАБАНДА НА ПОДІЛЛІ В РОКИ НЕПУ

Олійник Микола Петрович

Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Однією з найскладніших проблем для будь-якої країни є контрабанда, а тим більше в часи глибокої трансформації її економіки. Вповні в Україні це проявилось в період нової економічної політики (1921–1929 рр.), особливо на

Поділлі, яке межувало з Польщею та Румунією. Рятуючись від украй важкого матеріального становища, мешканці краю вдавалися до будь-яких методів заробітку. Чи не найдоступнішим було заняття контрабандою. Як зазначали офіційні джерела, майже все населення прикордонних містечок “з початку революції займається контрабандою”. Найбільше нею були “заражені” Городок, Гусятин, Дунаївці, Кам’янець-Подільський і Могилів-Подільський, Зіньків, Фрампіль, Смотрич, Ямпіль тощо. Тут діяли справжні професійні співтовариства контрабандистів, які добре знали місцевість. Серед контрабандистів існувала певна градація: “Дрібні, які продають у найближчих прикордонних краях і великі – мають в своїх руках організовані артілі, які доставляють у визначені пункти товари, за 15-ти верстну прикордонну полосу і направляючи такі гужовим порядком в крупні промислові центри”.

У 1921–1922 рр., з огляду на недорід, за кордон переправлялися головним чином антикваріат, золото, срібло, пух, щетина тощо. А назад – промислова продукція та продовольство. Причому “товар перекидався в розпиленому стані в незначній кількості”, що ускладнювало протидію контрабанді. Тим більше, що через важке матеріальне становище прикордонники, за відповідний хабар, не лише “закривали очі”, а й супроводжували її в тил, зокрема в м. Дунаївці. Звідти вона переправлялася вглиб республіки.

Масштаби контрабанди були такими, що, як зазначалося в телеграмі від 4 грудня 1921 р. Подільського губвиконкому до повітвиконкомів, “У прикордонній полосі організовувалися відділення найбільших польських фірм, які ставили собі за мету не зупиняючись ні перед якими затратами вилучити кращу нашу експортсировину з Поділля”. Оскільки запропонувати економічні альтернативи влада не могла, то “каральні органи, які охороняють кордон оголосили вищу міру покарання за контрабанду експортсировини за кордон. Такі ж заходи застосовані до осіб, які ведуть злісну скупку по містечках, волостях і селах для контрабандистів ... нашої найціннішої російської експортсировини”. Крім того, міліція Проскурівської округи навіть заборонила виїзд в нейтральну смугу та попередила, що особи, затримані там, будуть заарештовані та відправлені у концентраційні табори з конфіскацією майна.

Ще однією проблемою було те, що контрабандисти за гроші переправляли за кордон учасників антирадянських повстань.

У 1923 р. із подоланням наслідків засухи й недороду обсяг контрабанди різко зростає. За кордон починають переправляти збіжжя та худобу, оскільки там ціни на них були в 2–3 рази вищі, а на промислову продукцію – нижчі. Як зазначалося в звіті Кам’янецького окрвиконкому за червень 1923 р.: “Селяни прикордонних сіл починають звикати ходити на базари та ярмарки

тієї сторони, навіть не з метою контрабанди, а з метою збуту своєї продукції. Так, наприклад, в районі Гусятина селянки йдуть цілими стаями за купівлею керосину, солі, легкої мануфактури тощо”.

У цих умовах прикордонники вдаються до зброї. Добові зведення про випадки по Кам’янецькій та інших прикордонних округах рясніють повідомленнями на кшталт: “В ніч на 10 цього липня (1923 р.) червоноармійцями Погранпосту № 5 між селами Маліївці та Чорнокозинці під час переходу Україно-Польського кордону вбиті громадяни села Лясківці Іван Юхимович Осадчук 21 р. і Перля Шулимівна Сирота 40 років”.

Із завершенням відбудови народного господарства змінюється характер контрабанди. Ввозять головним чином предмети розкоші, парфумерію, галантерею й “переправляють їх у глибокий тил Союзу”. Мануфактуру та шкіру поставляли переважно для місцевого прикордонного населення.

Таким чином, можемо зробити висновок, що контрабанда на Поділлі в період НЕПу була масовим явищем і становила велику проблему для влади.

МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАОХОЧЕННЯ ЗАТРИМУВАЧІВ ЯК ФОРМА БОРотьБИ З КОНТРАБАНДОЮ В КРИМУ У 1920-ті рр.

Поліщук Олександр Валентинович
Кіровоградська митниця

Після введення в дію перших радянських митних тарифів (1922 р.) уряд РРФСР продовжував вдосконалювати законодавчі та практичні методи боротьби з контрабандою. Зокрема, з 23 січня 1922 р. охорона кордонів і боротьба з контрабандою були покладені на Державне політичне управління (ДПУ). При цьому розподіл матеріального заохочення за виявлення контрабанди, що активно використовувався як стимулюючий чинник у боротьбі з контрабандою, став однією з причин конфліктів між співробітниками особливого загону ДПУ і митниками в Криму.

У 1923 р. Наркомат зовнішньої торгівлі прийняв рішення зрівняти матеріальну винагороду при спільних облавах, які здійснювали митники і особливий відділ ДПУ: належна затримувачам премія (33 %) ділилася порівну між співробітниками митного відомства і співробітниками ДПУ, які проводили облаву. Однак, і таке рішення конфлікт не вичерпало – оперативні функції митних органів були обмежені, адже керівництво

більше довіряло органам ДПУ, в яких служили винятково члени РКП(б). Якщо у 1921 р. та 1922 р. по Кримській митній інспекторській ділянці відповідно 56 % і 74 % затримань проводилося митниками (решта – спільними зусиллями прикордонної охорони та особливого загону ДПУ), то вже 1923 р. митники провели лише 31 % затримань (розмір преміальних у тому році склав 41 075 руб. 50 коп.).

Досить детально розглядалося питання про преміювання затримувачів контрабанди та матеріальну винагороду не тільки окремих осіб, але й відомств у Митному статуті 1924 р. Статутом було визначено спеціальний орган, який мав вирішувати питання про видачу премії за затримання контрабанди та претензії сторін – спеціальна нарада при митниці в складі керуючого, його заступника, представників від оглядового апарату митниці, ОДПУ й місцевого органу НКФ. На відміну від лютневої (1924 р.) Постанови РНК СРСР, за якою суми, що належали прямим затримувачам, розподілялися порівну між Головним митним управлінням (ГМУ) і ОДПУ, так само як і суми преміювання органам затримання (ГМУ і ОДПУ в загальному обсязі 30 %), розподілялися також порівну, в Статуті більша частина преміальних передбачена для ОДПУ. З вирученої від реалізації контрабандних товарів суми 5 % перераховувалося до місцевих фінвідділів для збільшення місцевих коштів, 3 % – на аукціонні витрати. 30 % від суми, що залишилася, надходило до кошторису ОДПУ на поліпшення продовольчого та речового забезпечення прикордонних військ ОДПУ. Сума, що залишилася, вважалася 100 %, з неї прямим затримувачам передавалося 33 %, непрямим – 20 %, 17 % – органам ОДПУ, а решта 30 % – районній або самостійній митниці. Якщо ж спільно було проведено затримання (тобто митниками та співробітниками ОДПУ), то 20 %, належних непрямим затримувачам, передавалися ОДПУ.

Навесні 1925 р. була видана ще одна Постанова РНК СРСР про преміювання затримувачів контрабанди, яка незначним чином відрізнялася від встановлених преміальних норм Митного Статуту: 30 % від загальної суми і 17 % від 70 % у всіх випадках переводилися на поточний рахунок ОДПУ. Крім того, 53 %, що залишалися від 70 %, розподілялися порівну між ОДПУ і митними органами. У жовтні 1925 р. був скасований 5 %-й фонд видачі авансів затримувачам контрабанди – червоноармійцям.

Натомість, вже наприкінці 1920-х рр. циркулярне розпорядження щодо винагороди митників за затримання контрабанди та штрафи передбачало наступний розподіл: 35 % від загальної суми йшло в дохід казни за кошторисом НКФ СРСР; 40 % – на користь ОДПУ (на витрати щодо посилення кордонів та боротьби з контрабандою); 10 % – до спецфонду

ГМУ для поліпшення справи боротьби з контрабандою; 15 % – на винагороду органів, якими були стягнуті штрафи. Отже, персональної винагороди за затримання контрабанди нормативними актами кінця 1920-х рр. вже не передбачалося. Загалом же, архівні документи переконливо свідчать про пріоритетну підтримку урядом органів ОДПУ й поступове зменшення заохочувальних заходів щодо митних органів у боротьбі з контрабандою.

КОМІТЕТИ РИНКОВИХ ТОРГІВЦІВ В УПРАВЛІННІ ТОРГІВЛЕЮ В РОКИ НЕПУ (НА ПРИКЛАДІ ХАРКОВА)

Скубій Ірина Володимирівна

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

У березні 1921 р. після X зїзду РКП(б) радянською владою було відкрито шлях на вільне ведення торгівлі. Проголошення нової економічної політики дало можливість відновленню та розвитку приватної торгівлі, нові економічні та політичні умови сприяли налагодженню ринкових відносин. З метою сприяння становленню ринку як невід'ємного інституту торгівлі було ініційовано створення комітетів ринкових торговців.

Предметом дослідження є комітети ринкових торговців, які діяли протягом 1920-х рр. у Харкові. Необхідність дослідження інституту комітетів ринкових торговців полягає у тому, що вони були проміжною ланкою між владою та приватним підприємцем. Відштовхуючись від цієї основної тези, потрібно й дослідити, якою ж була роль ринкових комітетів в системі управління ринком в роки непу.

9 березня 1923 р. вийшла постанова Ради народних комісарів УСРР “Про комітети ринкових торговців”, у якій вказувалося, що вони створювалися, головним чином, для впорядкування міської торгівлі. 1 квітня 1923 р. Українська комісія внутрішньої торгівлі затвердила Нормальний статут для ринкових комітетів. Новостворені органи обиралися спільними зборами торгуючих, на них покладалося широке коло обов'язків, зокрема, впорядкування території ринку, встановлення контролю за виконанням розпоряджень та постанов органів влади, спостереження за вибранням патентів на ведення торгівлі, здійснення сприяння податковим органам та надання різних статистичних відомостей місцевим органам влади. Аналізуючи повно-

важення новостворених органів, можна прийти до висновку, що основним їхнім обов'язком був не захист прав самих торгівців певного ринку, а контроль та нагляд за ними самими. Хоча в той же час, комітети ринкових торгівців, по суті, мали представницькі повноваження, оскільки до них входили обрані на загальних зборах представники. У подальшій своїй роботі комітет ринкових торгівців був повністю підзвітний місцевій владі. Зокрема, подавалися детальні списки членів комітету, де вказувалися їхні повне імена, місце та рік народження, походження, партійна приналежність. Кожний ринковий комітет діяв відповідно до затвердженого статуту, який підлягав обов'язковому затвердженню місцевими органами влади. Діяльність кожного комітету підлягала перевірці з боку ревізійної комісії. Влада намагалася ввести до складу ринкових комітетів мінімальну кількість представників кооперативних та державних підприємств. Члени ринкових комітетів активно співробітничали з податковими органами. Звичайною справою були спільні наради працівників податкового управління з ринковими фінансовими інспекторами та ринковим комітетом. Для боротьби з безпатентною торгівлею на комітети покладался обов'язок складати список осіб, які ухиляються від сплати патенту та податків. Зокрема, наприкінці 1924 р. на одному з таких спільних засідань було постановлено "визнати, що в справі виявлення різного роду ділків, цінну роль можуть і повинні зіграти ринками (ринкові комітети)". Протягом наступних років нової економічної політики ринкові комітети продовжували діяти. Лише зі згоранням непу і закриттям більшості ринків їхня роль також почала падати і до кінця 1920-х рр. вони припинили свою діяльність.

Таким чином, з'явившись у 1923 р., ринкові комітети проіснували впродовж 1920-х рр. Ще з перших років своєї діяльності ринкові комітети стали успішним провідником курсу радянської влади у сфері торгівлі та вплилися в загальну систему управління ринком й поступового витісненням приватного капіталу з нього. Діючи спільно з податковою інспекцією та місцевою владою, ринкові комітети виявляли безпатентних торгівців, слідували за своєчасною сплатою ними податків, відстежували рух їхніх обігів. У той же час важливо відмітити трансформацію їх від ролі як одного з інститутів ринку до скоріше допоміжного та контролюючого органу місцевої влади.

ДЕРЖАВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛЬЩЕЮ ЗАХИСТУ СВОГО СХІДНОГО КОРДОНУ

Русенко Святослав Ярославич

Тернопільська митниця

Після відновлення незалежності Польщі та остаточного формування польського східного кордону постало питання його захисту. Тому у 1919 р. в рамках реорганізації в Міністерстві фінансів було утворено 8 відділів, в тому числі відділ у справах митної організації, митної справи і митного тарифу. Саме на митну службу покладалися обов'язки охорони державного кордону. В лютому 1920 р. відділ у справах митної організації, митної справи і митного тарифу перейменовано в Митний департамент (Departament Cel), що стало першим кроком до виокремлення митних органів з загальної системи фінансових органів Речі Посполитої. На чолі департаменту стояв директор і віцедиректор, яким підпорядковувалось 7 відділів (законодавчий, організаційно-персональний, рахунковий, господарський, тарифний, карний та прикордонної охорони).

11 жовтня 1922 р. Розпорядженням Ради Міністрів створено дирекції мит (Dyrekcja Cel) або митні дирекції як територіальну владу другої інстанції на російському та австрійському кордоні. Такі Дирекції мит утворено у Варшаві, Вільнюсі та Львові. Західна Україна входила до зон діяльності Дирекції мит у Варшаві та у Львові. Дирекції мит у Варшаві підпорядковувалися воєводства: Варшавське, Келецьке, Лодзьке, Люблінське, Волинське, Поліське і частково Білостоцьке, а Дирекції мит в Львові підпорядковувалися воєводства: Краківське, Львівське, Станіславське і Тернопільське. Дирекція мит у Львові перебрала повноваження здійснення митної справи від казначейських органів у Львові та Кракові. Пізніше також було утворено дирекцію мит в Мисловіцах.

Дирекція мит здійснювала управління митницями, органами митної варти та безпосередньо підпорядковувалася Міністерству фінансів. До її компетенції входило здійснення митної справи і охорони кордонів у межах передбачених повноваженнями митних органів другої інстанції шляхом митних приписів, нагляд за підпорядкованими митними органами та органами митної варти, наповнення державного бюджету в межах покладених на нього обов'язків шляхом відповідних приписів, ведення особових справ службовців і підпорядкованих митних органів та митної варти, а також адміністративних справ в межах передбачених для адміністративного фінансового органу другої інстанції (фінансових установ).

Дирекція мит приймала рішення у другій та останній інстанції у тих справах, що відносились до сфери діяльності підпорядкованих митних органів та органів митної варті, а у справах, не підпорядкованих Міністерству фінансів та які не відносяться до сфери діяльності митних органів чи органів митної варті, приймала рішення першої інстанції.

На чолі дирекції мит стояв директор, який призначався міністром фінансів. Заступника Директора призначало Міністерство фінансів за поданням директора.

24 березня 1923 р. розпорядженням міністра фінансів визначено організацію і сферу діяльності дирекції мит в межах російського та австрійського кордонів. Вона “здійснювала керівництво всіма службовцями, які були нижчими за посадою в митних органах та в митній варті в адміністративному окрузі Дирекції мит...” Відповідно до характеру справ, дирекція мит ділилася на три відділи: адміністративний, митних процедур, рахунковий та відділ фахового контролю. Саме адміністративний відділ займався веденням особових справ держчиновників та інших співробітників дирекції мит, митниць та органів митної варті, охороною кордонів, професійним навчанням посадових осіб митних органів і митної варті, наглядом за діяльністю митної варті.

РОЗВИТОК ТОРГІВЕЛЬНОЇ МЕРЕЖІ В ДОНБАСІ У 1929–1940 рр.

Ольхін Артем Борисович
Донецький національний університет

Торгівельна мережа є важливим показником рівня розвитку господарчої інфраструктури держави та життєвого рівня населення. У період з 1929 по 1940 роки товарно-грошові відносини у СРСР знаходились у стані трансформацій, пов'язаних із переходом від системи господарювання, притаманній новій економічній політиці, до директивної планової економіки.

Ще до того, як взяти курс на згортання нової економічної політики, соціалістична економіка вже ставила собі завдання максимально скоротити присутність у торгівлі приватних осіб. Офіційна державна статистика у своїх підрахунках протиставляла приватну частину ринку і державну та кооперативну торгівлю. Так, у 1925 р. питома вага приватної торгівлі становила 43 % від усього обсягу роздрібних продаж, а на початку першої п'ятирічки, у 1929 р., цей показник скоротився до 14 %. За офіційними даними, до 1931 р.

весь обсяг внутрішнього ринку контролювався державними торговельними підприємствами і кооперативами. Варто відзначити, що деякі історики не погоджуються з цим твердженням, і обстоюють думку, відповідно до якої чорний ринок в СРСР існував постійно. Так чи інакше, документи даного періоду свідчать, що торговельна мережа була розвинута недостатньо, її обсяг не відповідав запитам населення.

Внутрішні проблеми розвитку радянської торгівлі були ускладнені проявами кризи, що охопила світову економіку у 1929 р. і продовжувалась до кінця 30-х рр. У Донбасі, як і на території всього СРСР, була запроваджена карткова система, під час дії якої придбати більшість товарів у вільній роздрібній торгівлі було майже неможливо, ціни на продукти харчування у цей період зросли у 4–5 разів. Пік цього процесу співпадає з великим голодом 1932–1933 рр. При цьому варто зауважити, що починаючи з другої половини 1933 р. саме державними зусиллями ціни було знижено. В даний період більша частина населення отримувала товари та послуги у закритих кооперативах за квотою, яка була дозволена різним категоріям населення, занесеного у “особливий”, “перший”, “другий” та інші списки. Дані кооперативи функціонували в основному при підприємствах і обслуговували тільки своїх робітників або службовців.

Ще до скасування карткової системи у 1934 – на початку 1935 рр. торговельна мережа поступово розширювалась. Розвивалась вона за принципом, згідно з яким населення міст обслуговувалося краще, ніж селяни. Найбільша увага при цьому зверталась на стратегічно важливі індустріальні регіони, одним із яким був Донбас. Так, у 1932 р. на Донецьку область припадало 20,9 % товарообігу радянської України, а починаючи з 1934 р. цей показник був не нижчим, ніж 23 %. Кількість магазинів для населення у цей час становила від 9 до 10 тисяч у різні роки (у піковий 1935 р. – 10 562). Але якщо розглянути ці дані у порівнянні із темпами приросту населення, виникнення нових міст і робітничих поселень, то широту розповсюдження торговельної мережі під час перших п’ятирічок важко вважати достатньою.

Періодом відносної стабільності і покращення у торгівлі, а отже і в житті простих громадян, можна вважати останні роки перед Великою Вітчизняною війною. Наприклад, у пресі другої половини 30-х років можна знайти чимало матеріалів, які орієнтовані на покращення питання побуту населення, інформацію про нові торговельні майданчики, велику кількість реклами товарів широкого споживання. У цей період в СРСР нараховувалось 407 200 магазинів, основна маса яких була сконцентрована у великих містах РРФСР та УРСР. Серед товарів, що реалізовувались через цю мережу продовольчі становили 63 %, непродовольчі – 37 %.

Наведена динаміка дозволяє констатувати, що, не дивлячись на ряд складнощів і протиріч, державна торгівельна мережа в Донбасі розвивалась досить стабільно, але недостатньо швидко в порівнянні з темпами зростання населення регіону і його потреб.

ДО 60-РІЧЧЯ ВСЕСВІТНЬОЇ МИТНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ. ЕТАПИ РОЗВИТКУ ТА СЬОГОДЕННЯ

Ченцов Віктор Васильович
Академія митної служби України

Важливого значення для розвитку національних митних систем набуває діяльність Всесвітньої митної організації (ВМО). Дослідження цілей створення та діяльності ВМО, переваг від участі у цій організації є необхідною умовою формування рекомендацій та пропозицій щодо пристосування митної системи України до її вимог.

Історія Всесвітньої митної організації починається з 1947 року, коли 13 європейських урядів, представлені в Комітеті Європейського Економічного Співробітництва, домовилися про створення Групи з вивчення. Ця група розглядала можливість створення одного або більше міжєвропейських митних об'єднань, заснованих на принципах Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ).

Створення і розвиток ВМО можна поділити на декілька етапів.

Рік	Подія
1947	13 Урядів, що представлені, у Комітеті з Європейського Економічного Співробітництва, створюють Групу з вивчення, щоб дослідити можливість встановлення тієї або більшої кількості Митних об'єднань між різними європейськими країнами, відповідно до принципів ГАТТ.
1948	Група з вивчення вирішила встановити два Комітети: Економічний Комітет, який пізніше розвинувся в Організацію з Економічного Співробітництва і Розвитку (OECD), і Митний Комітет, який пізніше став Радою Митного Співробітництва (РМС).
4.11.1952	Угода, яка заснувала РМС, набуває чинності

1953	Вступна сесія Ради РМС була проведена в Брюселі 26.01.1953 у присутності представників 17 європейських країн. Ця дата тепер світкується щорічно як Міжнародний День митника.
1974	Міжнародна конвенція по спрощенню і гармонізації митних процедур (Угода Кіото) набуває чинності 21.05.1974.
1980	Угода про взаємну адміністративну допомогу у попередженні, припиненні і розслідуванні митних злочинів (Угода Найробі) набуває чинності 01.01.1980.
1988	Міжнародна конвенція Всесвітньої митної організації з погодженої товарної системи опису і кодування (Угода HS) набуває чинності.
1993	Рада ВМО приймає Декларацію Аруши відносно митної цілісності.
1994	Рада ВМО бере офіційну назву “Всесвітня Митна Організація”, щоб краще відобразити міжнародну природу організації.
1999	Рада ВМО приймає переглянуту Міжнародну конвенцію зі Спрощення і Гармонізації Митних Процедур (Переглянута Угода Кіото).
2002	ВМО святкує свою 50-у річницю й удостоєна відвідуванням Королем Бельгії Альбертом II.
2003	Рада ВМС приймає Угоду про Взаємну Адміністративну Допомогу в митних справах (Йоганнезбурську Угоду)
2005	Рада ВМО приймає Структуру Стандартів, щоб забезпечити і полегшити міжнародну торгівлю.
2006	ВМО розпочинає Програму Колумбуса, спрямовану на укріплення потенціалу і підтримку виконання Стандартів Структури, забезпечення й полегшення міжнародної торгівлі.
2007.	Переглянута Угода Кіото зі Спрощення і Гармонізації Митних Процедур набуває чинності 01.01.2007.
2008	Прийняття Стратегії, яка містить 10 стандартних блоків.
2012	Версії узгодженої Системи набувають чинності. 1 січня 2013 р. – 60-річчя ВМО.

У даний час РМС об'єднує 178 держав-учасниць, тому інколи її називають Організацією Об'єднаних Націй з митних питань. Через митні служби цих країн обробляється 98 % торгівельних потоків світу.

ДО ПИТАННЯ ПЕРЕОДИЗАЦІЇ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ МИТНО-ТАРИФНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПЕРІОДУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Войтов Сергій Геннадійович

Інститут світової економіки та міжнародних відносин НАН України

Історичний досвід передових країн світу доводить, що однією з визначальних характеристик економічного суверенітету держави є створення розвинутої системи митно-тарифного регулювання. Вплив митно-тарифного регулювання суто економічний, а головними інструментами є митний тариф та мито. Аналіз періоду національного державотворення (1991–2012 рр.) в частині формування митно-регулятивних відносин, на нашу думку, найбільш доцільно розкладається на 6 етапів.

На першому етапі (1991–1993 рр.) – зовнішньоекономічна система характеризується практично повною відсутністю митно-тарифного регулювання. З одного боку “прозорість” кордону на сході, з іншого його слабкість на заході роблять національний ринок відкритим як для легального, так і для контрабандного імпорту. Це призводить до невинуватеного тиску на національну промисловість та сприяє неабиякій глибині кризових явищ 1993 р. Рівень промислового виробництва падає на рекордні 21 %. Митно-тарифне регулювання в цей час визначається митним тарифом СРСР 1981 р., з січня 1993 р. вводиться Єдиний митний тариф України.

Другому етапу (1994–1995 рр.) розвитку національної системи митно-тарифного регулювання характерне оподаткування експортно-імпортних операцій переважно з фіскальною метою. Середні пільгові ставки в цей період зростають до 20 %, повні до 30 %, відміняються пільги для імпорту з країн СНД, підвищується мито на підакцизні товари до 300–350 %. У цей час закладаються основи узгодженої митно-тарифної політики – у 1994 р. створюється митно-тарифна рада. Варто відмітити, що введення на даному етапі розвитку фіскальних мит, несе з собою й протекціоністський ефект, та позитивно позначається на сповільненні темпів економічного занепаду, поступовому відновленні економіки, і створенні позитивного платіжного балансу.

На третьому етапі (1996–1998 рр.) впроваджуються активні засоби, спрямовані на захист вітчизняної промисловості. Посилення протекціонізму відбувається на фоні приведення системи митно-тарифного регулювання до вимог ГАТТ/СОТ, в рамках переговорного процесу, що почався. Відбувається скасування гіпертрофованої системи пільг, що в поєднанні з підвищенням ставки мита на високорентабельну продукцію дали очікуваний фіскальний ефект. У той же час ставки на імпорт сировини встановлюються на мінімальному рівні, вводиться експортне мито на деякі види товарів.

На четвертому етапі (1999–2005 рр.) провадилося вдосконалення митно-тарифного регулювання відповідно до норм міжнародного митного законодавства та вимог співпраці в рамках ГАТТ/СОТ. Оптимізується товарна номенклатура, знижуються мита на сировину. Відбувається поступова оптимізація ставок мита і на готову продукцію, що призводить до їх підвищення. Це сприяє відходу частини імпорту у тінь та використання контрабандних схем переміщення товарів.

На п'ятому етапі (2006–2010 рр.) різко активізується співпраця із СОТ через підписання 35 із 44 двосторонніх протоколів з доступу до ринків товарів та послуг. 16 травня 2008 р. набуває чинності Протокол про приєднання України до Угоди про створення СОТ, який було підписано в Женеві 5 лютого 2008 р. – Україна стає повноправним членом Світової організації торгівлі. У рамках членства в Організації почалася лібералізація як імпортного, так і експортного тарифів, з плавним але неухильним зниженням ставок мита. Вказана тенденція до сьогодні носить двозначний характер, але, на думку фахівців, вступ до СОТ, в першу чергу, повинен стати каталізатором інтеграції України до ЄС.

2008 рік стає переломним для всього економічного життя – цей рік країну і світ охоплює світова валютно-фінансова криза, яка суттєво гальмує динаміку економічного розвитку.

Шостий період (з 2010 р.) характеризується суттєвим похваленням економічного зростання, що визначально впливає на динаміку зовнішньої торгівлі та виходу країни до 2012 р. на докризовий рівень розвитку. В цей час відбуваються якісні зміни в структурі митно-тарифного регулювання: посилюється контроль за правильністю визначення митної вартості, класифікації та країни походження. Головними пріоритетами реформування митниці стають скорочення часу митного оформлення та формування інноваційної форми митного контролю, що властивий всім високорозвиненим країнам – митного постаудиту; активно проваджується система електронного декларування як складова багатofункціональної системи “Електронна митниця”.

Серед інших ключових інновацій, що справляють позитивний вплив на розвиток митно-тарифного регулювання визначається також побудова та запровадження автоматизованої системи аналізу та керування ризиками при здійсненні митного контролю товарів і транспортних засобів та законодавчого закріплення інституту уповноваженого економічного оператора. В рамках міжнародного митного співробітництва налагоджується активна співпраця з рядом митних адміністрацій країн-членів Всесвітньої митної організації.

У цілому, обмежений період історичного становлення національної державності в частині формування митно-регулятивного механізму був використаний досить ефективно і не даремно, адже як вдало вказував ще Д. І. Менделєєв в “мертвій формулі” митного тарифу “заховані дорогі інтереси”, нехтувати якими для держави надто дорого коштує.

СТАН ТА ЗАВДАННЯ ОБЛІКУ ПОДАТКОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ СУЧАСНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Омелько Мар'яна Анатоліївна

*Могилів-Подільський технологічно-економічний коледж
Вінницького національного аграрного університету*

У сучасних умовах господарювання триває спад виробництва промислової продукції, збільшується заборгованість між суб'єктами підприємницької діяльності, накопичуються борги з платежів до бюджету і позабюджетних фондів, а держава в цей час вживає конкретних заходів, спрямованих на створення ефективних умов для підприємств, що виготовляють продукцію, виконують роботи і надають послуги шляхом зниження податкового тиску.

В останні роки в нашій країні спостерігається стійка тенденція до зниження податкового тягаря з метою підтримки вітчизняного товаровиробника. Значну роль у вирішенні цього питання відведено податковій службі України. Наприклад, у ході вивчення нових законодавчих і нормативних документів з оподаткування податковими органами здійснюється ретельний аналіз об'єктів, бази оподаткування, порядок обчислення і сплати податків, зборів, зіставлення з пропозиціями, що надходять від платників податків. Уся ця робота спрямована на удосконалення податкового

законодавства, зниження податкового тиску на вітчизняних товаровиробників, а також подальший розвиток цивілізованих партнерських відносин між податковою службою і платниками податків.

Ефективність оподаткування забезпечується певною мірою застосуванням системного підходу. Найбільшого поширення набула ідея заміни нинішньої податкової системи одним універсальним податком. Із цього приводу слід зауважити, що ідея єдиного податку має більш, ніж двовікову історію і в практичному плані не знайшла свого підтвердження. З досвіду розвитку оподаткування в європейських країнах видно, що ідея єдиного податку надумана і практично нездійсненна. Багатозначна сукупність податків має змогу не тільки більшою мірою охопити всі можливі джерела оплати, запобігти ухиленню від оподаткування, врахувати платоспроможність платників податків, тобто поліпшити виконання ними своєї фіскальної функції, а й оптимізувати їх регулюючий вплив на економічні відносини в країні.

Впровадження національних стандартів бухгалтерського обліку, як і раніше, зберігає відрив податкового обліку від бухгалтерського, при цьому показники податкового обліку не відображають реального стану фінансово-господарської діяльності підприємств, а лише визначають зобов'язання суб'єкта підприємницької діяльності перед бюджетом. З метою приведення у відповідність цих двох обліків необхідно законодавчо врегулювати порядок взаємоузгодженості податкового і бухгалтерського обліку, що дають змогу бачити реальну картину фінансово-господарської діяльності підприємств.

Відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, регулює Податковий кодекс України, підписаний Президентом 3 грудня 2010 р. (зі змінами і доповненнями). Він визначає вичерпний перелік податків та зборів, права та обов'язки платників, компетенцію контролюючих органів, а також відповідальність за порушення податкового законодавства. Кодекс набрав чинності з 1 січня 2011 р., однак деякі статті наберуть чинності пізніше, аж до 1 січня 2015 р.

Основними завданнями обліку розрахунків за податками і платежами є:

- 1) забезпечення правильного і своєчасного нарахування сум податків та платежів;
- 2) правильне відображення розмірів податків та платежів у бухгалтерському обліку з використанням синтетичних рахунків, субрахунків та аналітичних рахунків;
- 3) вибір облікових регістрів та своєчасне відображення розрахунків за податками і платежами у фінансовій звітності.

Актуальність даного питання полягає в тому, що платежі до бюджету здійснюють всі суб'єкти господарювання, а для бухгалтера дуже важливо бути інформаційно-компетентним з питань сплати податків.

МОВОЗНАВЧІ ПАРАМЕТРИ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ ПОДАТКОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Глухий Олег Володимирович

Запорізький національний університет

Понятійний апарат – це поняття і категорії (теоретично більш загальні поняття), які виражаються у формі слів/термінів та словосполучень, що мають історично і культурно обумовлене значення. Формальна визначеність, як ознака права, передбачає чіткість та однозначність правової термінології – необхідної умови її однакового розуміння суб'єктами права. Утім повністю формалізувати правові вимоги об'єктивно неможливо, оскільки різноманітність та складність суспільних відносин перевершує ресурси виключно юридичної мови, вимагаючи залучення до неї невластивих їй лінгвістичних і структурно-жанрових мовних інструментів, зокрема, оціночних понять (далі – ОцП), що суттєво ускладнює однаковість інтерпретацій і застосування права на практиці. Як влучно підкреслив В. Савицький: “Формула «один термін – одне поняття» характеризує розвинуту, високоорганізовану термінологічну систему, яка повинна бути відмітною ознакою такого насиченого інформацією соціального феномену, як закон”. Використання ОцП правозастосовником вимагає врахування змісту фактичних суспільних відносин, які він описує, і контексту нормативно-правового акту (далі – НПА). Цей контекст визначаємо за параметрами юридичної техніки та соціальної сутності норм права.

Ознайомлення з текстами НПА у сфері оподаткування, у т.ч. 2-х профільних у цій сфері кодексів України – Податкового від 02.12.2010 р. (далі – ПКУ) і Митного від 13.03.2012 р. (далі – МКУ), дає підстави вважати, що результатом використання законодавцем правил законодавчої техніки, які стосуються змісту та викладення норм права, став ускладнений для сприйняття зміст останніх. Хоча за формою і структурою (пандектною) ці НПА є достатньо досконалими, ними врегульовано однорідні суспільні відносини – податкові. Питання наявності прогалин, відсилань та виключень

у цих НПА значною мірою залежать від використаної термінології – її точності, стислості, стандартизованості формулювань (словесних юридичних шаблонів). Тобто фіскальні НПА повинні бути сконструйовані з чітким дотриманням правил української мови: 1) лексичних – змісту, поняття, значення слів, які український народ вклав у них для позначення складових податкових відносин (предметів, явищ, осіб, процесів – у т. ч. психічних: думок, почуттів тощо); 2) граматичних: морфологічних – форми і значення слів як їх властивості; синтаксичних – механізми побудови висловлювань (речень) із слів та їхню комунікативну структуру; 3) стилістичних – побудову тексту НПА у легко зрозумілому законодавчому підстилі офіційно-ділового стилю, з використанням максимально чітких і стислих формулювань, стійких словосполучень.

Нинішнє податкове законодавство містить низку ОцП (наприклад, п. 4.1.8 ПКУ – “нейтральність” оподаткування; п. 1) ч. 1 ст. 582 МКУ – “подолання опору” законним розпорядженням або вимогам посадових осіб митної служби України), часто об’єктивно потрібних, але нехарактерних для законодавчого підстилю. Їх застосування передбачає низький рівень об’єктивності оцінок, розмиту чіткість та емоційно-експресивне, замість нейтрального, забарвлення слів. Особливістю фіскального законодавства також є те, що воно виписане таким чином, що хоча початковою, основною одиницею тексту граматично є речення, проте лексично зрозуміти його та правильно застосувати – особливо, якщо вони містять ОцП, – можливо тільки прочитавши цілий абзац, частину статті, статтю НПА, весь НПА чи навіть додатково норми інших НПА (якщо використано бланкетний спосіб викладення норми податкового права, наприклад, п. 5.3 ПКУ).

Отже, використання української мови для викладення текстів податкових НПА з дотримання усіх її правил означає, що пересічні громадяни, підприємці та органи публічної влади сприйматимуть лінгвосеміотику таких текстів максимально однаково, за інших рівних умов (високого стандарту рівня освіти правозастосовників; об’єднання різних етносів у цілу націю єдиними мовою та ідеями розвитку тощо). Вищенаведені характеристики податкових НПА України виявили потребу вдосконалення текстів цих НПА шляхом ретельнішого врахування правил української мови при викладенні ОцП тощо.

ОКРЕМІ НАПРЯМИ УТВЕРДЖЕННЯ ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА ЗАСОБАМИ ПОДАТКОВОГО ПРАВА

Макаренков Олексій Леонідович
Запорізький національний університет

Визначення напрямів вдосконалення норм податкового права (далі – ПодП) передбачає врахування їх діалектичної сутності: платник податків прагне максимізувати свій прибуток і самостійно ним розпоряджатися; публічна влада – за рахунок коштів, отриманих від сплати податків до бюджетів та фондів, теоретично покликана забезпечувати максимальний розвиток громадян, а вони – швидкий прогрес суспільства. Водночас підприємці також зацікавлені у належній соціалізації людини, оскільки потребують кваліфікованої робочої сили, спокушеного споживача продукції ринкової економіки та соціального активного громадянина, який своєю правомірною поведінкою буде якісно і творчо виконувати свої трудові функції, стимулювати попит, повсякчасно утверджувати правопорядок. Тому податкові відносини є не конфліктними, а діалектично суперечливими.

На практиці платник податків переважно впевнений у своєму винятковому праві вільно розпоряджатися своїм прибутком та у справедливості напрямів витрачання останнього. Утім, здебільшого, підприємці функціонально й інституційно не в змозі максимально ефективно використати увесь прибуток впродовж тривалого часу (є винятки, наприклад, підприємство ПАТ “Мотор-Січ” у м. Запоріжжя, на відміну від більшості підприємств України, після руйнування СРСР зберегло на своєму балансі більшість своїх непрофільних активів – об’єктів соціальної інфраструктури: дитячі садочки, лікарні, бази відпочинку тощо). Ці функції належать зовнішнім інститутам – публічній владі, є її основною метою. Історично механізми ПодП забезпечують збереження частини прибутку у підприємця та спрямування іншої частини до бюджетів (фондів). Сенс ПодП зберігається, якщо бюджетне право дозволяє високоорганізовано і надефективно використати стягнуті з платників податків кошти на цілі соціального розвитку, у першу чергу тих об’єктів, які прямо не приносять прибуток, але опосередковують і забезпечують його отримання, наприклад, усі установи освіти, культури, медицини, соціального захисту тощо (тут виявляються зв’язки з правом бюджетним і соціального забезпечення). Нині факти переконають, що рівень отримуваних від оподаткування коштів не дозволяє утримувати ці установи в належному стані, і тим більше розвивати їх. Більше того, високий рівень корупції (2,2 бала України з 10 можливих) означає, що отримані на розвиток

соціальної інфраструктури кошти розкрадаються. Досконалість податково-правових норм – це їх придатність стимулювати максимальне нарощування капіталу, а також подальші його розподіл і використання. Такі цілі вимагають відображення у податковому праві оптимального рівня доцільності застосування різних заходів впливу, наприклад, диференційованих ставок оподаткування для різних видів підприємницької діяльності з одночасним покращенням податкового контролю за належною сплатою податків й боротьби з необґрунтованою оптимізацією оподаткування через використання механізмів прийнятних податкових режимів, методів обрахування податкової бази та отримання пільг. Актуальність такої боротьби визначається тим, що нині ці механізми, на думку, І. Клепицького, є одним з інструментів конкурентної боротьби, підприємці змушені його використовувати, оскільки це роблять їх конкуренти. При цьому, у разі правомірності такої оптимізації, донарахування податковими органами податкових платежів за результатами перевірок повинні бути належним чином обґрунтовані, щоб мінімізувати їх скасування судом. Однаково справедливе застосування ПодП вимагає, як влучно відзначив П. Недбайло, дотримання принципів права, наприклад, принципу законності, тобто суворо визначеної компетенції податкових, митних та інших органів держави та їх посадових осіб тощо. Хоча ці принципи повинні бути враховані ще на етапі правотворчості, наприклад, цьому сприятиме ухвалення фінансового процесуального кодексу.

Отже, проблеми ефективності правового регулювання податкових відносин полягають у недостатньому використанні науково обґрунтованих положень про оптимізацію об'єктів оподаткування та ефективного витрачання зібраних коштів на об'єкти соціальної інфраструктури, а не на свої потреби.

Шоста міжнародна наукова школа-семінар

ІСТОРІЯ ТОРГІВЛІ, ПОДАТКІВ ТА МИТА

11–12 жовтня 2012 р.
Дніпропетровськ

Тези доповідей

Відповідальний редактор
Смолій Валерій

Наукова редакція, упорядкування, оригінал-макет
Дячок Олег

Підписано до друку 02.10.2012. Формат 60x84 1/16
Ум. друк. арк. 3,95. Обл. вид. арк. 3,72.
Наклад 300. Зам. 17. 2012 р.
Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України
Київ-1, Грушевського, 4